KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXI. évf. 1896. Május—Junius. 3-ik füzet.

Wundt lélektani alapgondolatai.*

A jelenkori német bölcselők között alig akad valaki, ki oly általános, széles körű hatást tett volna, mind Wundt. S ha hatásának okait keressük, jórészt a bölcselem azon állapotából kell magyaráznunk, melyben azt Wundt működése kezdetén találta. A materialismus a sekélyesebb, ki nem forrt gondolkodást hamar megejtette. Egy nehány apró tudásrészlet birtokában a gondolkodás és lét nagy problémáinak megfejtését próbálta meg; de sikertelenség lett az eredmény. Megfeledkezett az emberi sziv magyarázhatatlan vágyairól és szükségleteiről, a szellem magasabb eszményeiről. Nem hitt semmiben, mit eszközeivel nem tudott megmérni, számokkal, mérésekkel nem tudott kifejezni. Elzárkozott a jobb meggyőződés elől s hirdetett olyan tanokat, a melyeknek megmérhetetlen káros következményeit tapasztalhattuk s észlelhetjük napjainkban is, oly tanokat, a melyek veszélylyel fenyegetnek minden eszményit, nagyot és fenségest. A bölcseleti gondolkodás elsekélyesedett s a gyakorlati élet irányítására a lehető legkártékonyabban folyt be.

A másik irány pedig a való életet alant hagyva a mérhetetlen magasságba csapott. Az ellentétek tana látszott valósúlni. Az első bűzhödt mocsarak fertőző légkörébe vezetett, ez a légnélküli magasba, hol az embert szédület fogja el. Itt a gondolat a maga erejével és erejéből minden idegen járulék nélkül alkotja meg e kiterjedett látható és láthatatlan mindenséget. Merész conceptiojú rendszer ez, de a föld, melyen állunk, nem elég erős, hogy ily épületet az égbe emeljen s Trendelenburggal szólva — az egész dialektikai módszer „egy logikai hypothesis“, „egy nagyszerű tévedés, melynél a czél nagysága a tett tévedését csendesen elfedni igyekszik“. Wundt e „nagyszerű tévedés“-re már nem fordít oly érdeklődő figyelmet s nem csillogtatja vitázó kedvét oly fényes eredménynyel, mint Trendelenburg; ő a dialektikai módszert egy kis lenéző gúnynyal „*Begriffsdichtung*“-nak[1]) nevezi.

A hegeli speculatio számos hívőre talált, nagy iskolát hódított magának, a mely tanai értelmében a mester rendszerével a gondolkodás

* Grundriss der Psychologie. Leipzig, 1896.

[1]) System der Philosophie. Leipzig, 1889. Előszó.

munkásságát már befejezettnek s a fejlődés legmagasabb fokát már elértnek hitte. De ez a rendszer is hiányos volt. Nem számolt a tudomány követelményeivel s a természettudományok óriási mérvű fellendülése s módszerük térfoglalása érzékeny csapást mért rá. Az exact tudományosság korában ez a „Begriffsdichtung“ épen alkalmas volt arra, hogy a bölcselkedés ellen felmerülő panaszok szélesebb körökben visszhangot keltsenek. S a kornak a természettudományok mívelésére s módszerük általánosítására törekvő szelleme az ílyen speculatiot az emberi elme fényűző játékának tartotta, mely a tudományos kutatást semmibe veszi s positiv eredményektől távol áll.

A gondolkodásnak e két végletbe csapó iránya közül egyik sem volt tehát alkalmas arra, hogy a kutatást eredménynyel biztató reménynyel vezethette volna. Egyesíteni kellett a puszta inductiot a deductioval. E feladatra vállalkozott Wundt. Ő munkája elején jól megfontolta, mit birnak el vállai. Azt a vezérszerepet, melyet már is kivívott magának, nemcsak gazdag természettudományi és mathematikai ismeretei biztosítják neki, hanem feltétlen otthonossága a bölcseleti gondolkodás egész birodalmában, melyből a rendszeres tudományos könyveknek egész sora eredett és főleg az az irány, melyet követ. Szerinte a régi értelemben vett metaphysikának egyszer s mindenkorra lejárt az ideje s a bölcselet jövője attól függ, hogy ez a többi tudományokkal állandó összeköttetésben legyen. Az ő metaphysikájának alapja a tapasztalat, egyedül lehetséges módszere a tényeknek az ok és okozat elve szerinti összekötése. De feladatát csak bizonyos felvételek segélyével oldhatja meg s ebben is a természettudományok módszerét követi. „A bölcseleti metaphysika“ is az egyes tudományoktól nyújtott hypothesisekből indúl ki.

A metaphysika nevet meghagyja, mert a czél a régi, csak a szempontok és módszer változnak.[1] Beviszi tehát a természettudományok módszerét a bölcseletbe, de nem zárja ki a speculatiot sem s igy egyezteti az inductiot a deductioval. Iránya megfelel a legszigorúbb tudományos követelményeknek, de másfelől a szív és kedély belvilágának igényeit is kielégíti. A bölcselet általános czélja *„az egyes ismereteknek összefoglalása az értelem követelményeit és a kedély szükségleteit kielégítő világ- és életnézetté.“*[2] De a bölcselet nem egyedül áll e czéllal. Az emberi szellemi tevékenység két nagy tere egyesül vele részben vagy egészben hasonló törekvésben. Az egyik *a vallás,* a másik *az ismeret egyes részei* az egyes tudományok alakjában.

[1] System der Philosophie. Előszó.

[2] U. o. Bevezetés, 2. l.

A bölcseletnek a többi tudományokhoz való viszonyát világosan kijelöli fogalma. A bölcselet *„az az általános tudomány, a mely az egyes tudományok által elért ismereteket egy ellenmondás nélküli rendszerben egyesíti.“*[1] E szerint nem alapja a többi tudományoknak, hanem épen ellenkezőleg azok szolgálnak ennek alapúl s épen ezért szabályozó, irányadó.

Épen ilyen a viszonya a valláshoz s a tudományos theologiához is. A vallás ethikai követelményekből és kivánalmakból alakítja világnézetét. „A kedély szükségletei feltétlenűl felűl állanak az értelem érdekén.“ De kezdetben a két motivum elválasztatlanul együtt van. A bölcselet akkor kezd fejledezni, mikor az értelmi érdek kezd a vallástól elválni.

Azonban a vallásos hit és tudományos ismeret rendszerei nem állhatnak egymás mellett vonatkozások nélkül. „Hogy a hívő ember más, mint a tudó és megismerő, hogy az igazság megismerésére más segédeszközökre s biztosítására más ismertető jegyekre volna szüksége, az a mai anthropologiának ép oly érthetetlen, mint kosmologiánknak Epikurusnak az atamoktól érintetlenűl a légrétegben lebegő istenei.“ Valamely világnézet eredhet egymás mellett folyó forrásokból, de ezeknek közös eredete végűl is az egységes emberi természet s a vallásos és tudományos világnézet soha sehol egymással ellentétbe nem jőhetnek. A két világnézet között összhangot teremteni a bölcselet feladata. De teljesen elhibázottak az oly kisérletek, melyek a vallást a bölcselettel igyekeznek pótolni vagy kiszorítani A bölcselet ép úgy nem léphet a vallás helyére, mint nem veheti át az egyes tudományok munkáját. Első esetben más rétjébe vág, másodikban összetéveszti a tudományt az élettel. A bölcselet viszonya a valláshoz tisztán elméleti, egyetlen czélja: azt felfogni, megérteni. Ez a czél kettős feladatot foglal magában: egyik a vallásos érzelmek és képzetek *eredetének* kutatása, a másik a vallásos elemek *elrendezése* az emberi gondolkodás alkatrészeit tartalmazó általános világnézetben. Így a bölcselet a valláshoz való viszonyában *tudományos theologiává* lesz.[2]

Wundt így kitűzvén a bölcselet czélját, meghatározván fogalmát, rendszere megépítéséhez fog. Némi tekintetben eklektikus. Nem zárkozik el más rendszereknek olyan alkatrészei elől, melyek az övébe beilleszthetők. De az a tartalom, melyet a keret határai közé behelyez, a tudományos kutatás által elért s biztosított eredmények az értelmet és szivet is kielégítő módon eszményi elvek vezetése és irányí-

[1] U. o. 21. l.

[2] Id. m. Bevezetés 3—10. l.

tása alá vannak rendelve. A bölcselkedésnek ílyen irányú müvelése kizárja a fennebb vázolt irányok egyoldalúságait és hiányait s ezért az a rokonszenves fogadtatás, melyben a gondolkodó világ Wundt tanait részesíti. Mert a tudomány mai állapotában ennek a rendszernek van legtöbb kilátása irányadó, szabályozó, vezető szerepre. Ez az irány *az idealrealismus*, a mely Wundt ismeretelméletében jut nyomatékosabb kifejezésre. Ezért álljanak itt röviden ismeretelméletének vezérgondolatai.

Szerinte csak a belső tapasztalatnak van közvetlen valósága, míg a kűlső észrevétel tárgyai csak közvetve vannak adva. Az idealismusnak tehát elvitázhatatlan előnye van más világnézetek felett; de elismeri a külvilág valóságát is, az objectív ismeret alkatrészeit elemzi, elkülönítvén azokat, melyeknek forrása az alany ismereti functioi. azoktól, melyeket adottaknak tekint. Ez a kritikai idealismus nem egyéb, mint idealrealismus, melynek feladatát nem abban látja, hogy eszményi elvekből a valóságot levezesse, hanem hogy a tudomány biztosított eredményeire támaszkodva, kimutassa az eszményi elvek viszonyát a tárgyi valósághoz. Hogy ismeret általában lehetséges legyen, ez a viszony csak, mint összhang gondolható; ennélfogva „*a logikai gondolkodás alaptörvényei egyszersmind a tárgyaknak is alaptörvényei.*“ De mint minden tudományos eredményt, úgy ezt is csak a kutatás, vizsgálódás nyújthatja, melyet semmi dialektikai mesterkedés előre meg nem teremthet. E felfogás éle a Hegel dialektikája ellen irányul. „A mi minden vizsgálódás nélkül bizonyos, az csak az az alaptétel, hogy gondolkodásunk tárgyainak ezzel conformisoknak kell lenniök, mert a tétel érvényessége nélkül egyáltalában nem volna felfogható, hogyan származhatik ismeret“ (Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig, 1873—74. II. 451. l.).

Wundt bölcseleti tanai a magyar irodalomban nem ismeretlenek. Számos magyar követője van. Csak Pauert említem, kinek *Philosophiai Propaedeutika,* I. *A lélektan elemei,* II. *A logika elemei,* valamint *Az ethikai determinismus* czímű művei lényegökben Wundt íly irányú munkáin alapulnak. De azért nem lesz felesleges lélektani alapelveivel foglalkozni.

Wundt a lélektan történetében nagy haladást jelez. Nem járja az eddigi speculativ lélektannak kevés eredménynyel taposott mesgyéjét, hanem új útakat tár fel. Már az egyszerű útmutatás is rendkivüli érdem; hát még ha oly eredménynyel halad az új úton, mint ő! *A módszeren* akar változtatni, mert az önmegfigyelés eddig nem sok eredményre vezetett. Megvizsgálja tehát a lélektan különböző

irányait (2. §.) s két főirányt különböztet meg: a *metaphysikait* és *empiriait*. Mind a kettő külön irányokra szakad. Amaz a lelki folyamatokat nem más folyamatokból vezeti le, hanem vagy a lélekből, vagy az anyagból s e szerint lesz *spiritualistikus*, vagy *materialistikus*; amaz a lelket megint az anyagtól vagy lényegileg különbözőnek, vagy rokonnak tanítja s e szerint lesz *dualistikus* és *monistikus*. A tapasztalati psychologia a lelki folyamatokat vagy fogalmakra, vagy egyszerűbb psychikai folyamatokra vezeti vissza. De a tapasztalati lélektan megint ágakra oszlik: egyik *„a belső érzék lélektana“*, a mely szerint a belső és külső tapasztalat lényegileg különbözők, a másik *„lélektan, mint a közvetlen tapasztalat tudománya,“* mely e különbséget nem ismeri el, hanem csak a *szempontokét*, melyekből a magában egységes tapasztalatot tekintjük. Amaz a régibb, az mivelte különösen a puszta önmegfigyelést. A lélektan, mint a közvetlen tapasztalat tudománya, a külső és belső tapasztalatot csak különböző szemlélési módoknak tekinti és ezért „a lélektani és természettudományi módszerek elvi különbözőségét nem engedheti meg“ (11. l.). Ez az irány igyekezett kifejleszteni a *kisérleti módszereket*, a melyek a lelki folyamatoknak hasonló, de a szemlélődés változott álláspontjával számoló exact elemzését adják, épen mint a természettudományokban az egyes jelenségeknél. Mert az a kérdés itt, hogyan lehet lemenni ama titkos műhelybe, hol a gondolat látatlanul megszületik s szétbontani azon szálakat, melyekből össze van szőve? *„A kisérlet“* az a főeszköz, mely minket a tudat tényeitől ama folyamatokra vezet, melyek a lélek sötét hátterében a tudatos életet előkészítik. Az önmegfigyelés, mint a megfigyelés is csak az összetett jelenséget mutatja. A kisérlet által vetköztetjük ki a jelenséget mindama esetleges körűlmények közül, a melyekhez a természetben kötve van. Megváltoztatjuk e feltételeket s megmérhető módon a tüneményt is. Így mindíg és mindenütt a kisérlet vezet a természeti törvényekhez, mert csak a kisérletben tekinthetjük át egyszerre az okokat és okozatokat.“ (Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele. Leipzig, 1863. Vorrede V. l.)

A kisérleti módszernek a lélektanban való alkalmazása és sürgetése természetszerűen ahhoz a felfogáshoz vezetett, a mely a lélektani kutatások alapjául az élettant veszi s a lelki jelenségek lefolyását a physiologia alapján magyarázza. Innen a physiologiai psychologia név is s ez a körűlmény különösen jellemzi Wundt irányát, a mely az élettani és psychikai jelenségek előállását, fejlődését egymásra való hatásukban és viszonyukban kutatja. S valóban a lélektannak mai tudo-

mányos müvelése már általánosan ez irányban halad s kevés azon kisérletek száma, a melyek a lélektannak fennebb ismertetett irányait ápolják.

Ez a módszer az, mely a legtöbb eredménynyel kecsegtet a lelki tünemények vizsgálásánál s a melynek már is több olyan eredményt köszönhetünk, a melyek a jövőre nézve sikert biztosítanak. Ez az irány azonban a legszorosabb rokonságban van a Weber- és Fechner-féle *psychophysikai* kutatásokkal, úgy hogy physiologiai psychologia és psychophysika meglehetősen egy fogalmat fejeznek ki, a mint W. maga is mondja: „A physiologia oly életjelenségekről tanít, melyek külső érzékekkel észrevehetők; a lélektanban az ember magát mintegy belűlről szemléli és azon folyamatok összefüggését igyekszik megmagyarázni, melyeket a belső megfigyelés nyújt. S egészben bármily különböző is belső életünk tartalma, de számos érintkezési pont van közöttük; mert a belső tapasztalatot külső behatások folytonosan befolyásolják és belső állapotaink sokféleképp meghatározólag vágnak bele a külső történet lefolyásába. Igy az életfolyamatoknak egy oly köre nyílik meg, a mely a külső és belső tapasztalásnak egyszerre megközelíthető; egy oly határ, melyet míg élettan és lélektan egymástól el vannak választva, egy közöttük álló külön tudomány körébe utalunk.“ (Grundzüge I. 1. l.).

Ez a kettő között álló tudomány pedig a *physiologiai psychologia* vagy *psychophysika,* „a lélek természettana“ s ennek legfőbb segédeszköze a kisérlet. A lélektanban az exact megfigyelés csak a kisérleti megfigyelés alakjában lehetséges, tehát tiszta megfigyelő tudomány soha sem lehet. „*Mert a lélektan tartalmát kizárólag folyamatok, nem tartós tárgyak alkotják*“ (24. l.). „A tiszta megfigyelés, a mely a természettudományok sok terén lehetséges, az egyéni lélektanban a lelki történés egész jelleme szerint lehetetlen. Csak akkor volna gondolható, ha hasonló tartós és figyelmünktől független psychikai tárgyak volnának, mint a milyen tartós s megfigyelésünk által nem változó természeti tárgyak vannak.“ Ellenben nincs egyetlen lelki folyamat sem, a melyre a kisérleti módszer ne volna alkalmazható és egy sem, a melyeknek vizsgálásánál azt logikai okok ne követelnék (27. l.).

A physiologiai lélektan a legegyszerűbb lelki jelenségektől indul s fokozatosan megy a mindíg bonyolultabb s complicáltabb psychikai folyamotokig. De minthogy a lelki jelenségek mindig összetettek, a lélektannak, hogy munkáját az első kezdetnél kezdhesse, első feladata ez összetett folyamatok *elemzése,* második *kimutatása amaz összeköt-*

tetéseknek, a melyekbe az elemzés által talált egyszerü elemek egymással léphetnek és a harmadik *ama törvények kikutatása,* a melyek az elemek összeköttetésénél érvényesülnek (30. l.). Ezek a feladatok foglalják magukban a lélektan utolsó és legáltalánosabb feladatának megoldását, a mely nem egyéb mint *„a lelki történés törvényeinek kikutatása.“*

Így kitűzvén Wundt a lélektan feladatát, annak megoldásához fog. A lelki élet legelemibb jelenségeivel, *„a psychikai elemek“*-kel kezdi. A psychikai tapasztalás egész tartalma összetett természetű, ezért az egyszerü elemek az analysis és elvonás eredményei. Ezek az *érzetek* és *egyszerü érzések* (Empfindung, Gefühl); amazok: meleg-, hideg-, fényérzet, ezek: az ezen érzeteket kisérő érzések. Ezen elemeknek elengedhetetlen határozmányai a *minőség* és *erősség.* Ennélfogva „a tiszta érzetnek“, mint a lelki élet legelemibb jelenségének fogalma feltételezi a képzetektől és egyszerű érzésektől való elvonást. Az érzetek keletkezése physikai folyamatokhoz, az u. n. *érzékingerekhez* van kötve; ezek lehetnek megint *physikaiak* és *physiologiaiak;* utóbbiak pedig *peripherikusok* és *centrikusok.* Az ingerátvitel a különböző érzékeknél nem egyforma; a hallás és tapintásnál az inger közvetlenül az idegekre hat; ezeket *mechanikai* érzékeknek nevezi, míg a *chemiaiaknál* az inger előbb vegyi bomlást idéz elő s csak azután kelt érzetet; ezek a látás, szaglás és ízlelés

„Általános érzék“-en érti azt, a mely a többit mind megelőzi és a mely azért egyedüli, a mely minden lelkes lénynek sajátja; ennek szervei nemcsak az egész bőr, hanem izmok, inak stb. Érzetei a nyomás-, hideg-, meleg- és fájdalomérzetek.

Ezután sorban tárgyalja a többi érzékek érzeteit: *a hang-, szaglás-, ízlelés- és fényérzeteket.* A hangérzeteknél megkülönböztet egyszerű *zaj- és hangérzeteket;* az izlelés érzeteinél négy főminőséget vesz fel, u. m. savanyút, édest, keserűt és sóst. A fényérzeteknél *színnélküli* és *színérzeteket* ismer; azok a fehér, fekete; ezek a piros, sárga, zöld és kék.

Az érzetek után Wundt az érzések tárgyalására tér. Az egyszerű érzettel járó, az azt kisérő érzést *érzéki érzésnek* vagy *érzethangulatnak* nevezi (sinnliches Gefühl, Gefühlston der Empfindung 88 l.) Az érzet az érzethangulatnak szükségképeni feltétele. Az érzet t. i. a tudatot afficiálja, miáltal ez bizonyos hangulatot vagy színezetet nyer s mint *kellemes* vagy *kellemetlen* érzés jelentkezik. Az érzések az érzetek után közvetlenűl következő legegyszerűbb lelki jelenségek. Az érzetek minőségi és erősségi fokai szerint különbözők, de kifeje-

zésökre a nyelv még szegényebb, mint az érzetek jelölésére. Mindössze nagyon keveset tud megjelölni: öröm-fájdalom, kellemes-kellemetlen, komoly-vidám, indulatos-nyugodt. Wundt az érzések három főirányát különbözteti meg. Ezek: *öröm-fájdalom, izgató-megnyugtató,* (erregende-beruhigende) és *lekötő-feloldó* (spannende lösende) érzések. Amazok az általános érzék, továbbá a szaglás, izlés érzeteinél, ezek az események idői lefolyásánál, míg az izgató-megnyugtató érzések a szín és hangérzeteknél fordulnak elő.

Az érzetek és érzések a lelki élet legegyszerűbb jelenségei, azon „elemek", melyekből a legbonyolultabb psychikai alakulatok állanak. Wundt a lélektan kitűzött három feladata közül az elsőt megoldotta; felkutatta azon elemeket, a melyek a lelki élet alapjai, — elemezett. Most a feladat második része következik, melyben ki kell mutatni azon összeköttetéseket, melyekbe az elemzés által talált elemek egymással léphetnek.

Ez a feladatot oldja meg a II. fejezet *„psychische Gebilde"*, lelki képződmények, alakulatok czím alatt. Ezen „a közvetlen tapasztalat mindazon összetett alkatrészét érti, a mely határozott jegyei által a többi tartalomtól úgy elválik, hogy mint viszonylagosan önálló egységet fogjuk fel s a hol a gyakorlati szükség követeli, külön névvel jelöljük" (106. l.). Minden ilyen lelki képződmény felbontható tiszta érzésekre és egyszerű érzésekre. Ha teljesen vagy túlnyomólag érzetekből áll, *képzetnek*, ha érzéselemekből, *kedélymozgalomnak* nevezzük. A képzetek *intensivek, tériek, időiek.* A kedélymozgalmak hasonlóképen 3 félék: *intensivek, indulatok, akarati folyamatok* (Willensvorgänge). E „lelki képződmények" most sorban kerülnek tárgyalás alá. Intensiv képzetek azok, melyekben az érzetelemek tetszés szerint változtatható sorban vannak összekötve; ezektől a téri és idői képzetek közvetlenül az által különböznek, hogy részeik meghatározott sorrendben vannak egymás mellett vagy után úgy, hogy e sorrend megváltoztatásával maga a képzet is változik. Ezeket általában *extensiv* képzeteknek is nevezhetni.

Az intensiv kedélymozgalmaknál vagy összetett érzéseknél megkülönböztetendő az érzés *componens és resultans,* azaz az *egész* és *részérzés.* A tapintás, szaglás és izlés érzeteiből származó összetett érzések lényegileg egyszerűbbek, mint a látás és halláséi. Az összetett érzések között első a *közérzés* (Gemeingefühl), melyen érzéki jól- vagy rosszúllétünk egész állapota értendő; ez a forrása az öröm és fájdalom megkülönböztetésének. A látás és hallás összetett érzései az *aesthetikai érzések.* Az érzés a lelki történés általános jellemének megfelelőleg soha sem tartós.

A hol érzések egymás után következő sora összefüggő folyássá alakul, a mely a megelöző és következő folyamatokból, mint sajátos egész kiválik s erősebb hatást tesz az alanyra, mint az egyszerű érzés, ott az érzéseknek magukban zárt fogalmát *indulatnak* nevezzük (199. l.) Az indulatot követő physikai jelenség a mozgás, melyet symptomatikus jelentőségéért *kifejező mozgásnak* (Ausdrucksbewegung) nevez. Ezek három csoportba oszthatók: *tisztán intensiv symptomák* (erősebb indulatok kifejezései), *minőségi érzésnyilvánulatok* (mimika, szájizmok mozgása az édes, keserű, stb. ízekre), *képzetnyilvánulatok* (pantomimika). Az indulatokat követő jelenségek még a pulsus és lélegzési mozgások. Az indulatok megkülönböztetése három alapon lehetséges, u. m. a *minőség, erősség és lefolyási forma* alapján. A minőséget véve alapúl, vannak öröm-fájdalom, izgató-megnyugtató, lekötő-feloldó (spannend-lösend. Így Sárffynál: Lélektan és Logika. Budapest 1892. 55. l.) indulatok; az intensitas szerint: hirtelen, kitörő, lassan növekedő, meg-meg szakadó, váltakozó lefolyásúak.

Az indulat egységes jellegű összefüggő érzések sora. Lefolyása kétféle lehet; vagy minden határozott végeredmény nélkül foly le s ez a *tulajdonképeni indulat,* vagy pedig a folyamat a képzetek és érzések hirtelen átváltozásával végződik. „Az ilyen, egy indulat által előkészített és azt hirtelen befejező változásait a képzet- és érzésállapotnak *akarati cselekvénynek* (Willenshandlung) nevezzük“ (215. l.)

Az akarati folyamatokat azon indulatok készítik elő, melyek pantomimikai mozgásokkal járnak. Azok az akarati folyamatok, a melyek kűlső mozgásokkal, tehát *kűlső* akarati cselekvényekkel végződnek, a legeredetibbek, míg a *belső* akarati cselekvények már a tökéletesebb értelmi fejlődés eredményei. „Az érzés valamely akarati folyamat kezdete s megfordítva az akarás összetett érzésfolyamat, az indulat pedig a kettő közti átmenetnek tekinthető“ (217. l.).

Az akarat szabadságának kérdése ethikai s mint ílyen nem tartozik ide. Wundt lélektanában nem is tárgyalja. De minket érdekelni fognak más munkáiban kifejtett idevonatkozó nézetei. Az akarat levezetése a szabadságból téves, épen fordítva van a dolog: a szabadság az akaratnak köszöni létét. „Szabadságtudatunknak az akarás tehetségében van forrása. Mihelyt az akaratot tudatunkból elgondoljuk, a szabadság is megszünik. A fogoly nem szabad, mert akarata el van rabolva. Ha börtönéből kilépni szeretne, az nem akarat, hanem kívánság. Csak esztelen akar olyant, a mit nem tud. A szilárd hit a megtehetésben elengedhetetlen az akaráshoz és az akarat magában zárja a cselekvény elhatározását. De senki sem fogja oly cselekvény

véghezvitelét elhatározni, melynek lehetetlenségéről meg van győződve (Vorlesungen II. 308. l.).

Ha a szabadság fogalmát igaz jelentésében fogjuk fel, nincs értelme veszekedni, hogy szabad-e az akarat, vagy nem. A szabadság szó elég bizonyíték, hogy szabadok vagyunk. A lelki történés megfigyelése azonban azt mutatja, hogy az akarás szorosan motiválva van; de ez még nem határozza meg eléggé a cselekvényt; mert ehhez járul még az egyéni dispositiok és körűlmények által fejlődött személyiség, a melyet a *jellem* szóval fejezünk ki. A kűlső tényezőkkel szemben, minők éghajlat, táplálkozás, talaj, a társadalom és állam értelmi- és erkölcsi typusa, *a jellem az önkényes cselekedetek egyetlen közvetlen oka;* ezért statisztikai számitások alá nem eshetik, mert ezek csak mindíg kűlső befolyásokat állítanak meg. „A mi az emberi akaratot a kűlső motivumok előtt determinálja, az a jellem. Minél változatlanabb ez és minél tökéletesebben ismerjük, annál biztosabban megmondhatjuk előre, hogyan fog az ember bizonyos motivumok közűl választani" (Grundzüge II. 396.). Álláspontja tehát az akarat szabadságának kérdésében a determinismus. Ugyanaz az álláspont, melynek Pauer *Az ethikai determinismus* czímű művében a képviselője.

Wundt most tovább haladva a fokozatosan complicáltabb lelki jelenségeket, „a psychikai képződmények összefüggését" tárgyalja (III. fej.). A psychikai folyamatok általános összefüggése nem egyéb, mint *a tudat.* Wundt tudatelmélete rendkívüli fontosságú. A tudat szerinte nem a lelki folyamatok mellett létező valami, hanem a léleknek amaz éber állapota, a mely tartalmába világot és rendet hoz. „A tudatról adott ingadozó fogalmi meghatározások onnan magyarázandók, hogy a *fejlődő* és a kifejlődött *kész* tudatot nem különböztették meg élesen és amazt nem mint haladó folyamatot, hanem mint a léleknek elejétől adott kész állapotát tekintik. Így a tudatot úgy fogták fel, mint a léleknek eredeti tulajdonságát. E felfogással a tudatos és nem tudatos különbsége egészen eltünt. A tudat teremt a lélek tartalmába világot és rendet. „Mert világ és rend csak akkor állanak elő a lélekben, ha az érzéki észrevétel képei határozott határokkal körűlvétetnek és ez által a szemléletben az egyes elkülönül az egyestől. Az első lépés ez elkülönüléshez az, midőn az egyén magát a többi dolgok tömegétől elválasztja. Ha ez megtörtént, ez elkülönités tényében már ott van az az utalás, hogy a kűlső észrevétel tárgyai között is végezzük ez elválasztást és mindig tökéletesítsük azt a részletekig. Így az *öntudat* tulajdonkép az első tény s ebből fejlődik ki a *tárgyi tudat,* a mely a kűlvilág tárgyait megkülönböz-

teti és kijelöli azoknak azon helyet, mely az én-re vonatkoztatva azokat megilleti « (Vorlesungen I. 300.).

E szerint tehát a tudat a psychikai folyamatok összefüggése s a hol ez összefüggés hiányzik, mint a mély álom és ájulás állapotában, azt *tudattalannak* (bewusstlos) nevezzük. Az egyén psychikai életnyilvánulatainak összefüggése az *egyéni* tudat; több egyénnél *össz*tudatról, *nép*tudatról stb. is beszélhetünk. E psychikai folyamatok összefüggése lehet *simultan* és *successiv*. A tudatnak fokai vannak. E fokok 0 pontja a tudattalanság. Ettől megkülönböztetendő az az állapot, melyet W. egyes részek *tudattalanná levésének (das Unbewusstwerden* einzelner psychischer Inhalte) nevez (243. l.). A felfogásnál némely képzet a másik felett előnyben van. „Azon sajátságos érzések által jellemzett állapotot, mely egy lelki tartalom világosabb felfogását kiséri, *figyelemnek*, az egyes folyamatot, mely által a lelki tartalom világosan felfogatik, *apperceptionak* nevezzük. Ezzel szemben áll a tartalomnak a figyelem kisérő állapota nélkül való felfogása, a *perceptio*. Az a tartalom, melyre a figyelem fordul *a tudat látáspontja* (Blickpunkt des Bewusstseins), az egy pillanatban adott tartalom összesége *a tudat látásmezeje* (Blickfeld des B.) Az apperceptio lehet *szenvedő* és *cselekvő*; amaz, ha a figyelem nem volt a psychikai tartalomra irányulva, ez, ha ellenkezőleg a figyelem elé volt készítve. A tartalom összefüggése a figyelem szenvedő állapotánál az *association*, a cselekvőnél az *apperceptiv összeköttetéseken* alapszik. Az associatiok *egyidejűek* (simultan), vagy *egymásután következők* (successiv). A simultan associatiok egynemű képződmények elemei között *assimilatio*, különneműeknél, *complicatio*. A successiv associatiok az *érzéki felismerési, megismerési és emlékezeti* folyamatok. Mindezek szenvedő állapotok, mert itt a psychikai folyamatok készen adva vannak. Ezektől különböznek az *apperceptiv összeköttetések*, melyek a figyelem közvetlen hatása folytán jőnek létre. Az itt nyilvánuló folyamatok az apperceptio egyszerű és összetett functioi. Egyszerűek a *vonatkozás* és *összehasonlítás*, összetettek *az összetétel* és *elemzés* (294. l.)

Így oldja meg Wundt a lélektan elé tűzött három feladatot. Elemzi a psychikai jelenségeket, elemeikre bontja s kiséri azon fejlődési processusban, melyben ezek egymással összeköttetésbe lépnek, ama legmagasabb és legösszetettebb folyamatig, melynek neve a tudat. Ha tartalma az én, akkor *öntudatnak* nevezzük, ha a kűlvilág, akkor *tudat* vagy *tárgyi tudat* a neve. Az öntudat az egyénre nézve a fejlődés záró pontja. „Minden én egyén, de nem minden egyén én.

Egyén az ember első sejtje előállásától, énné abban a pillanatban lesz, midőn az öntudat napja feljő. Egyének a növények és kristály is."

E gondolatsor átvezet a IV. fejezetre, melyben psychikai fejlődések" cz. alatt az állatok lelki tulajdonságait, a gyermek lelki fejlődését és szellemi közösségek fejlődését tárgyalja.

„Az állatország szellemi fejlődések olyan sorozatát nyújtja, melyet az ember szellemi fejlődésének előlépcsője gyanánt tekinthetünk, a mennyiben az állatok szellemi élete elemeiben és ez elemek összeköttetésének legáltalánosabb törvényeiben az emberéhez mindenütt hasonló" (325. l.). Már a legalsóbb rendű állatoknál találunk olyan életnyilvánulatokat, melyek képzet- és akarati folyamatokra engednek következtetni. Szenvedő apperceptiok mindenütt találhatók, de cselekvő apperceptiv folyamatok, azaz az önkényes figyelem jelei bizonyos benyomásokra csak fejlettebb állatoknál. De felűlmulják az embert a *psychikai kialakulás gyorsaságában* és *bizonyos egyoldalu functiókban*. Ilyenek az *ösztönök* s különösen a *táplálkozási* és *nemzési*. „Ha a psychikai összehasonlítás alapján az embernek az állatokhoz való genetikai viszonyának általános kérdésére akarunk felelni, akkor tekintve a psychikai elemek, valamint a legegyszerűbb és legáltalánosabb összeköttetési formák egyneműségét el kell ismernünk a lehetőséget, hogy az emberi tudat egy alacsonyabb állati tudatformából fejlődött" (329. l.). Lélektanilag e felvétel annál valószínübb, mert a különböző állatok különböző fejlődési fokokat mutatnak s mert minden ember hasonló fejlődésen megy át. De másfelől az apperceptiv összeköttetésekből származó értelmi és kedélyi folyamatok sokkal mélyebbek, mint a physikaiak. Az állatok psychikai állapotának nagy stabilitása arra mutat, hogy a most élő állatok e határt aligha fogják túlhaladni.

A gyermek lelki életének fejlődését a születéstől az értelem működéséig, a fogalomképzésig kisérve áttér a szellemi közösségek fejlődésének tárgyalására. Miként a gyermek lelki fejlődése a környezetével való kölcsönhatásból ered, úgy az érett tudat is folytonos vonatkozásban áll azon szellemi közösséghez, melyben cselekvőleg vagy szenvedőleg résztvesz. E szellemi közösség legelső feltétele a nyelv, a mely az egyesléttől a szellemi közösséghez való átmenetet közvetíti. A nyelv eredete szerint az egyéni kifejező mozgásokhoz tartozik s a szellemi tartalom nélkülözhetetlen formája. A tartalom pedig vagy *közös képzetek* vagy az *akarás, közös motivumai*; amazok a *mythos*, ezek az *erkölcs* tárgyai.

Minden tudománynak vannak *általános segédfogalmai*. Ilyen legáltalánosabb segédfogalom az okozatiság, a temészettudományok-

nál az *anyag*, a lélektannál a *lélek* fogalma. A substantialis lélekfogalmat mythologiai-metaphysikai szükség szülte. Két formája van, a materialistikus és spiritualistikus. Egyik sem nyújtja a psychologiai tapasztalat kielégítő magyarázatát. Mert mind a természettani, mind a lélektani tapasztalat *ugyanegy* tapasztalat alkatrészei, mely amott közvetett, itt közvetlen. Ez alapon a substantialitas az *actualitas* fogalmává válik. De ez nem hypothetikus természetű, mint az anyag fogalma; mert ez „mint a lélek lényege a folyamatok közvetlen valóságát jelzi.“ De e folyamatok egy része, a képzetek tárgyai, egyszersmind a természettudományi tapasztalat tartalma s ezért substantialitas és actualitas ugyanegy tapasztalatra vonatkoznak. Amott a tapasztalati világ kölcsönhatásban álló *substantiák* sokasága. Az actualitás álláspontjáról *a test és lélek* viszonyának a kérdésére is kinálkozik a felelet. A psychologiai tapasztalat tartalma a történés közvetlen valósága. A szervezet e tapasztalatnak egy része s nem különböző tapasztalati tárgyakról, hanem csak különböző álláspontokról van szó, melyek teljes vonatkozásban állanak egymással. „E viszonyból következik, hogy minden tény, a mely egyszerre a közvetett és közvetlen tapasztalat tárgya, mivel épen ugyanegy, de különböző álláspontról szemlélt tapasztalat alkatrészei, szükségképen vonatkozásban is áll, a mennyiben minden elemi folyamatnak psychikai oldalon, physikain is ilyen kell, hogy megfeleljen.“ Ez *a psycho-physikai parallelismus* elve. De ez az elv teljesen különbözik minden metaphysikai tételtől, a mely a substantialis lélekfogalom hypothesisén alapszik. Ez a parallelismus csak azt jelenti, hogyha vannak oly tárgyak, melyek két szempontból szemlélhetők, ez a kétféle folyamat teljes vonatkozásban van egymással. Vagyis a lélek a belső vagy közvetlen tapasztalatnak ép oly egység, mint a külsőnek a test és mivel élettan és lélektan teljes kölcsönhatásban vannak egymással, ezért az, a mit léleknek nevezünk, benső léte ugyanazon egységnek, melyet a kűlső tapasztalat, mint a hozzátartozó testet szemlél. Amott az önálló én, itt az egyén élete a czél, annak eszközei a lelki folyamatok, ennek a testi tevékenységek.

DR. GÁL KELEMEN.

Ima az ezer év ünnepén.[1]

Népek és nemzetek Ura, nagy Isten! leborulunk előtted szentséged templomában, alázattal hajlunk meg királyi trónod előtt; szent öröm érzések közt imádjuk, magasztaljuk nevedet, dicsőitjük nagyságodat; szent megihletődéssel áldjuk és dicsérjük végtelen jóságod... Mintha a mindenség hódolna, ugy száll fel hozzád néped hő imája, ugy hozzuk elődbe hálatelt szivünket, hogy e nagy idők áldozatát bemutassa néked.

Egy ezred év határán állunk Uram! ki előtt ezer esztendő annyi mint egy nap, de egy népnek, egy nemzetnek ezer esztendő, mint egy örökkévalóság, hosszu, nagy idő. Egy ezredév határán állunk. Fenséges magaslat! a melyre helyeztél; melyet bépillanthatunk hosszu út, messze tér. Mely népnek adtad e kiváltságot, hogy megérje a boldogságot, hogy életében számitson ennyi évszázat?! Áldunk Atyánk, az évszázakért; áldunk amaz áldásokért, melyekkel betöltötted a századeveket, betöltötted ez ország szép terein az egymásután következő nemzedékeket. Áldunk a vitézségért, melylyel dicső őseink elfoglalták e hont, hogy a kik addig vándoroltak, legyen állandó hazájok, a bátorságért és a hősiességért, a melylyel a magyar nevet az idegen népek közt tiszteltté tették. Áldunk a bölcseségért és megvilágosodásért, melylyel a kereszténységet megismerve életadó hatalmat vettek föl a nemzeti életbe. Áldunk nagy királyainkért, kiknek uralkodása alatt az ország határai kiterjesztettek s az ország oly hatalmas vala, hogy „magyar tenger vizében hunyt el észak, kelet, dél hulló csillaga;“ az állemférfiakért, kiknek bölcsesége a nemzet alkotmányát folyton erősitette, az idők jelei, szükségei szerint fejlesztve, hogy legyen az a nemzeti létnek mindenha megvivhatlan erős véd-

[1] Elmondatott a kolozsvári unitárius templomban május 9-én az iskolák ünnepe alkalmával.

bástyája. Áldunk a nemzet dalnokaiért, a kiknek éneke most epedés, bús siralom, majd riadó, lelkesitő harczi induló, most a dicsőség, nagy tettek éneklése, majd a szelid erkölcsök tisztelete, békés munka, polgári erények, honszerelem, eszmények dicsőitése. Áldunk a tudomány munkásaiért, népünk tanitóiért, a kiknek élete felvilágosodást, miveltséget terjesztett s a nemzedékeket az előhaladás fokain mind magasabbra emelte. Áldunk a tudomány ama világosságáért, melyet a hit javitás árasztott, a szellem szabadságáért, melyet a lelkeknek adott. Áldunk mindazért a fényért, mely a hullámzó századok ölén sugárzik, mindazért a dicsőségért, mely jelöli a nagy időket és tért. Áldunk az örömért, mely ma millió sziveket tölt be, melylyel téged dicsérünk, mert te voltál gondviselő Istenünk!

Te tartottad fenn az erőket, melyek által hatalommá nőtt e nemzet, melyet királyok és népek tisztelnek, melynek ünnepében annyi nemzetek rokonszenvvel résztvesznek. Te voltál mellettünk egy ezredév annyi változatai között, te segitettél megpróbáltatásban és viszontagságokban, vész idején is. Téged kérünk az új ezer év küszöbén, légy továbbra is a mi segedelmünk. Tartsd meg és növeld az anyagi jóllétet, hogy ezer és ezer munkás kéz mivelje Magyarhon jó földjét, fejleszszen ipart, üzzön kereskedést. Tartsd meg és növeld az erkölcsi erőket, hogy származzanak ki azokból fénylő erények, ápold a hitet, a vallásszeretetet, hogy ragyogjanak fennen fénylő nagy eszmények. Tartsd meg és növeld a szabadságot, melyért a nemzet annyi vért és életet áldozott. Forditsd hasznunkra a mult tanulságait, a keserü fájdalmakat és szenvedést, melylyel megbünhödte már e nép a multat s jövendőt, hogy a hazának minden lakója keresse a békét és egyetértést, idegen érdeket ne szolgáljon, ne munkáljon, más bálványa ne legyen soha, csakis e hon, az imádott haza!...

Honunk jövendőjéért száll hozzád kérésünk és a jövendőségért könyörgünk, az ifjuságért buzdul fel most mindenekfelett e pillanatban szivünk, keblünk. Oh éreztesd e nagy ünnep jelentőségét, gyujtsd lángra szivükben és lobogtasd kiolthatatlanul a honnak szerelmét, hadd lásson a jövendő is fényes példákat, hogy mint tudnak a honfiak harczban és békében honuk javáért élni, munkálni, mint tudja a magyar nő hazáját szeretni. Ápold keblükben, a mi e nemzetnek mindig erénye volt, a koronás király iránti hódolatot és tiszteletet, mert üdv van abban, ha együttérez a király és nemzet.

Adj oly uralkodókat a népnek mint az a dicső király, *I. Ferencz József,* kivel együttérte meg a nemzet az ezredévi ünnepet, ki együtt ünnepel a nemzettel, kinek bölcseségét, nagyságát hirdetni fogják

évezerek; oly királynékat, mint *Erzsébet*, a ki örömben és bánatban a nemzettel öszszeforrott, kinek fenséges életét énekelni fogják időken át költők és lantosok.

Boldog a nép, hogy ily király alatt lép be az új ezredévbe.

Kegyelmed, szereteted, jóságod, gondviselésed kisérje az ünneplő királyt és nemzetet!

Atyánk, Istenünk! hallgass meg.

Amen.

PÉTERFI DÉNES.

Egyházi beszéd az ezer év ünnepén.*)

Alapige: 5. Móz. VIII. 7—11.

Fönséges esemény s az isteni gondviselésnek különös kegyelme iránti hálaérzet, mi ma Isten házába hozott aai. Hosszu ember őltökön át föl- és tova-tünt nemzedékek sirhalmán állva, nékünk jútott a ritka alkalom és szerencse, hogy hazánk és nemzetünk ezer éves fennállásának ünnepét megülhetjük. *Ezer éve, hogy ez a haza, ez a föld a miénk s miénk a ma élő nemzedékek között a legrégibb állam.* S lehetne-e honfiui és honleányi sziv és lélek, mely ma imára ne borulna a gondviselés előtt, hogy ezt a hazát nekünk adta s ezer évig fenn is tartotta. Oh ezer év csak egy enyésző, tünő pillanat a roppant végtelenben, de oly hosszu és megmérhetetlen egy nemzet életében! Ezer éves fennállás! s oh minő ezer év, minő eseményei s alkotásai a lezajlott századoknak! Mennyi fény, dicsőség és nagyság egymásra halmozódva, s mennyi bus kálvária, mennyi drága vér és köny tengerré nőve!!

Láttátok ugy-e a természetet jelenségeiben? midőn benne a vihar kitör, a láthatár elsötétül, a légben meggyülemlett vilany tüzet fog, a czikázó villámok vakitó fénnyel nyilallanak át és keresztül a háborgó és nyugtalan sötét felleg tömörületeken, — midőn az ég megdördül, rémes csattogásainak sulya alatt a föld remeg, ingadozik, az állatok megrémülve rejtekhelyeikbe menekülnek s maga az ember is elnémulva, megalázkodva mozdulatlanul áll s össze fogott kezekkel imáját is csak halkan rebegi, — vagy ismét, midőn a vihar elnémult, a rémes éjszaka elmult, a láthatár kiderül, a nap tovább folytatva pályáját „*lángessö*" gyanánt szórja sugarait a bágyadt természetre, ember s állat, ujra előjő, felvidul, uj életre ébredt: e *kép* az emberiség élettörténetének képe aai! mert a természet jelenségei azonosak az emberi élet történetének jelenségeivel s egyik ugy, miként a másik az isteni hatalom és nagyság megnyilatkozása és fényirása — de hű képe különösön édes hazánk és nemzetünk élettörténetének, hisz több vihar alig dult földön, mint e drága haza földén s a földkerekén nép nem létezett, mely több viszontagságnak és megpróbáltatásnak lett volna kitéve mint szeretett nemzetünk, elannyira, hogy ha a népek és nemzetek életében a látogatás és megpróbáltatás csakugyan az isteni szeretetnek és jóságnak fényirása, mint a hogy szent könyvünk tanitja,

*) Elmondatott máj. 10-én.

akkor minket az Isten kiválolagosan szeretett és ha egy nemzet létezésének feltétele a látogatások és megpróbáltat sok között megedzett és kitartott *hazaszeretet*, akkor nemzetünknek joga van a létezhetéshez.

Ugy van! az isteni szeretet és gondviselés különös kegyének és a nemzet életereje s szivósságának, vagy igazi nevén: *hazaszeretetének* áldott eredménye aai., hogy mi ma ünnepet ülhetünk s a miért milliók meg milliók imája szállt s kereste hitben, reményben Istenét, — a miért annyi emberöltőn keresztűl hordozta a sziv rajongva, epekedve a remény és hit biztató érzetét s küzdve, vérezve „annyi hű kebel szakadt meg a honért“, megvalosult tehát, ezer esztendőnek kiállott tüz próbája után is ez a föld a miénk — „él nemzet e hazán“!

Igen miénk vagy szép haza földe! ezer éve e nemzeté! s mig egykor a megváltó fájdalomra borult s könyezett hazája sorsán téged ma élő gyermekeid, örömkönnyeikkel üdvözölnek!

Oh az óriási kürt rivalgása, mely láthatárod bérczes ormain megszólalva s büszke Kárpátaid komor falain megtörve viradóra jelzett, — a táltosok jósigéje, mely bölcsőd felett elhangozva messzi jövendők századait zengé és az óriási erő s titáni bátorság, mely tűz-keresztség villámai között raká le állandóságra számitott alapfalaidat nem puszta hang, nem hamvadó tűz, nem akna munka vala, — ezer év sulyos megpróbáltatásai után is fennállasz szép haza — „*világ bokrétája*“! Fennállasz, dicsőség övedzte büszke fejeddel, mint egy fölékesitett óltár, melyet megbámul a világ s imára borul zsámolyánál a honfiui érzés. Fennállasz, nem mint a tengerből természeti benső erők következtében egyszerre elötünt óriási szikla, fennálasz, mint egy dicső magaslat győzedelmi tere az érted elhamvadott hősök megszentelt poraiból emelkedve századok hosszu során fölebb és fölebb, hogy messze látó őrállomási hely légy, s ormaidról széttekintve lássa az emlékezet a nagy idők, messzi multak dicső eseményeit s lángra, örömre gyulni megtanuljon tőle a hazaszeretet, ha győzelmidet látja s fájjon gyászoljon a honfiu sziv, ha veszteségeid gyászos temetőjébe téved.

És e nap ragyogó dicsősége ide e megszentelt magaslatra utal ma aai. gondolatban minden igaz honfit és honleányt, vallás és nemzetiség különbség nélkül, ki e vérrel szerzett haza földén lakik, ennek kenyerével él és táplálkozik, ki felfogni képes e fönséges szó valódi jelentőségét: *haza*, s lelke együttérez a dalnok ihletettségével, melylyel a honfiui elhivatás és rendeltetés szükséges eszméit szólá világra „Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod kell.“ Ide e messzelátó örállomási helyre utal ma az emlékezet, az Isten iránti hála, az ősököt megillető hálás kegyelet és ide mutat magának a végetlen hatalomnak szellem ujja is, mely az ősök pályafutásának hosszu ezer éven keresztül vala nemzedékről nemzedékre hü irány mutatója, ide utal és hiv ma minden mozzanat, hogy kiemelkedve a sziv, a lélek, az érzés, a gondolat az élet közönséges, megszokott mindennapi eseményei és foglalkozásai közül, legyen egy nap az emlékezeté, melyen mint Izrael népe Jehovájához a sinai-hegy alján, közelebb érezte magát a lélek Istenéhez, az ősök áldott szelleméhez s keresve a szem az emlékezet világában a honalkotó Árpádokat, az

ezredéves mult óriásait, fénylő alakjait, a lélek és szellem velök ölelkezzék s megszentelődjék e szellemi öllelkezésben az eszme, gondolat, ősi erény és törhetetlen hazaszeretet, mert az igaz honfiui érzet lángoló tekintete előtt az emlékezet világánál megnyilik a mult idők egymásra gyülemlett sötét birodalma, százados sirjaikból felkelnek a régi hősök, szellem nagyok, óriások s a gondolat világában eredeti alakot öltenek maguk a világra szóló alkotások és remekek is, hogy ezredév után is szólják, hirdessék az ivadéknak a régi dicsőséget „s hogy mit vihet ki erős szivláng alatt az Istenben való hit és elszánt akarat."

És ha már fenn érzed magadat gondolatban e fönségεs magaslaton, ha széttekintenek örömtől sugárzó szemeid a haza láthatárain s lelked előtt megnyilt a mult idők fényes birodalma, — ha látod az emlékezet világában, Munkács megszentelt téreit s rajta Árpád és honalkotó hőseid áldott lábnyomait s az özönlő népárt büszke és merész lépteiben, mely alatt a föld inog és megrázkodik, ha megcsendül szivedben az óriási kürt csatariadója s hallod a vérszövetségnek szent esküjét s az isteni akaratnak és tetszésnek abba vegyülő kinyilatkoztatását: »*A te urad és Istened beviszen tégedet jó földre, vizek patakinak, forrásoknak és vizek mélységinek földére, melyek a völgyeken és hegyeken fakadnak. Buza, árpa szöllőtő, fige és pomagránát termő földre, faolaj és méztermő földre, oly földre, melyen a kenyeret minden fogyatkozás nélkül eheted és hol semmi nélkül nem szükölködöl, oly földre, melynek kövei vas és a melynek hegyeiből érczet vághatsz*« borulj édesdeden az áldott haza földére, ismétlődjenek érzelmeidben a honfoglalás magasztos jelenségei, — öltsön ünnepi diszt benned ezeknek érzelmeiből és hatásából a sziv és lélek, rendüljenek meg körülötted az ősi büszke halmok és völgyek, ünnepeljenek az erdők és mezők, örüljenek veled az egek, örvendezzen a föld és a tenger és minden benne valók, mint a Soltár iró mondja, — de mindezek mellett találjon helyet szivedben és lelkedben főkép az isteni meghagyás és rendelés szent szózata, mely legfőbb biztositéka és kiérdemlése az édes hazai föld birhatásának: »*Mikor azért ejendel és megelégedendel, akkor dicsérjed a te Uradat és Istenedet azért a jó földért, melyet adand neked s meglássad, hogy el ne felejtkezzél a te Uradról, Istenedről, hogy meg ne tartanád az ő parancsolatit, itéletit és törvényeit*, mint a szent leczke is kifejezé.

Az alapige szavai Izrael fiainak szólának aai. midőn a nép az egyiptomi szolgálat földéből Mózes vezérlete alatt kijövén 40 évi pusztai vándorlás és megpróbáltatás után az elfoglalandó uj haza: az igéret földének határánál áll! Nincs a meghagyásban vagy megrendelésben a nemzeti jellegre, vagy természeti tulajdonságra, a társadalmi vagy hadászati szabályzatra vonatkozólag semmi hang, semmi utasitás; egy van csupán a mi a népnek, az uj föld természeti sajátságainak előadásaival szivére köttetik: az Istenről való hálás megemlékezés, a mi egy haza birhatásáért mindig az első s legfőbb kötelezettség, és ez az, a mi ma minket is kiválólagosan kötelez.

Elmélkedjünk tehát erről s legyen kifejezése isteni tiszteletünk

az Isteni iránti hálás megemlékezésnek ezer év elvett jótéteményeiért vagy örömeiért először, s kiállott szenvedéseiért vagy megpróbáltatásaiért másodszor.

1-ör A jótéteményekért vagy örömekért.

S azt hiszem alig kezdhetnők aai. ezer év jótéteményeit vagy örömét egyébbel, minthogy ez a haza, ez a föld a miénk, s oly haza és föld, melynek birhatásával nincs mit irigyelnünk egyetlen nemzettől se. Hiszen mi hiányzik itten az Isten által Izraelnek adott uj hazából, a melyet pedig boldog Kánahánnak neveznek, a szentirás pedig épen *kívánatosnak*, *jelesnek*, igéreti szent földnek emliti?

Nincsen-e ez áldott haza földének bora, buzája, sója, kenyere, nemes és nem nemes ércze, mérsékelt és egészséges éghajlata, akár mint az igéret földének? Nincsenek-e gyönyörü, szép, hatalmas folyóvizei, dus virányu terei s messzeterjedő s kalászok tengerével rengő termékeny talaja, al- és felföldje, mint akár a Libánon és Hermon-hegységtől mértföldekre nyuló Jordán völgyé, vagy a válaszfalat képző Jezreel-é, mely a szent földet északi és déli tartományra választja el? Nincsenek-e tavai, gyógyforrásai s tengerszeme: a kékvizü, hullámzó Balaton, Fertő, Szent-Anna tó, akár mint a Genezareth vagy Tibériás tava s a Jézus betegeiről emlékezetes Betshaida és Siloha tó? Erősebb védbástyát képezett-e az igéret földe körül a Libánon és Júda hegység, mint édes hazánk körül a Kárpátok koszorus hegyláncza, melyen annyiszor törtek meg a durva erőszak fegyverei s semmisültek meg s vallottak szégyent az irigység és gyülölet hatalma? Avagy látta-e a nemzeti lelkesültségnek, elszántságnak, hazaszeretetnek s testvéri türelemnek több és fényesebb példáit, akár a Jozsué, Dávid, vagy Salamon hires országlása idejéből a Thábor, Kármel vagy Hermon csucsa, mely utóbbi Isten nevéről énekel, mint hazánk büszke Kárpátainak kimagasló tetői, a Mátra, Tátra és Fátra hegység? S vegyült-e több vér és köny az igéret földének poraival és folyóival mint a mennyi ezer éven keresztül hazánk földét áztatá, vizeit festé, s e darabka helyet a nemzet féltett kincsévé felszentelé?

Oh dusan megáldott drága földe Istennek, e szép haza földe s mintha honfoglaló őseinkhez lettek volna intézve, és édes hazánk földére mutatólag elmondva az isteni ige szavai: Beviszen tégedet a te urad, Istened jó földre. Nem oknélkül képezte e darabka hely Isten szép világából annyi századokon át, a vetélkedés és viszály *Eris* almáját, melyet özönlő hullámaival árasztott el a népvándorlás egymás utánni raja, megszállott, és birni ohajtott mindenik nemzetség: dák, gepida, goth, longobard, szláv-latin, nemzet-faj. Nem oknélkül vált hagyományossá nemzetünknek a haza földéhez való megbámult ragaszkodása és szeretete s keletkezett a dalnok ajkain a hont magasztaló s hazaszeretet dicsőitő felsohajtás:

»Messze jártam s másutt is volt jóldolgom.
Hej! de szivem csak azt sugja jobb otthon!«

S nem ide vezethető-e vissza a nemzeti ősi erény és jelleg is,

hogy elődeinknél ismeretlen volt a kivándorlás s ki e haza földén született, ennek levegőjét szivta először, szivét és lelkét bűverő bilincselte le a haza földéhez, e lett hiteszméje, lényének mivolta, tetteinek rugója, ezért lelkesült, küzdött, szenvedett, — ezért élt, halt, s ide vágyott vissza, ha sorsa idegenbe kényszerité temetkezésre is, mint Jákob az igéret földére.

Oh méltó aai! hogy mint e haza gyermekei e haza földének birhatásában Isten jótéteményét lássuk s ma különösen is érezve azt, áldjuk őt, ki ezt nekünk adta s megtartotta.

Oh! de a föld csak érzéketlen durva anyag a legbensőbb és legismeretlenebb atómig ugy itt, mint bárhol a nagy világon, engedelmes rabszolgája az erőnek és hatalomnak, gazdát, urat cserél s békésen tür hátán ellent, jóbarátot egyaránt s az Isten által megállitott s elébe irt természeti törvények határai között s azokra való tekintettel, kizárva nemzetiséget s minden más tekintetet, csak az érte áldozott erőt, munkát és szorgalmat respektálja, mely által aztán a legterméketlenebb szikla is áldásbus talajjá változtatható. S ez az aai! mi ez áldott föld birhatásánál tovább vezeti, tovább kell hogy vezesse ma az eszmét, a gondolatot, s mint az árny fényt feltételez, a növényvilág áldásdus fejlődése s a virágok gyönyörü szinpompája a napsugaraira vezethető vissza s minden létel és élet a mindenségben eredeti okaira vall, — a léleknek át kell ölelnie e napon Isten kezének és akaratjának eszközeit is s átéreznie az eseményeket és viszonyokat s bennök Isten ujját, melyek nyomán e haza földe a miénk lett és miénk maradott.

S mik ezek aai? minden mozzanat, a honfoglalás dicső eszméje megszületésének pillanatától fogva, midőn egy nép elhagyva eddigi eredeti hazáját, hol született, mint Izrael a Mózes vezérlete alatt az Ábrahám maradékai ősi hazája felé — az ősz Almos vezérlete alatt az ősei által birt uj haza felkeresésére indul, s a láthatár ködében elmerülő ősitájra vissza-vissza sohajtva bucsuját s eltemetve s meg könyezve az őszvezért, kinek mint Mózesnek, az igért földébe bejuthatás — tőle is megtagadtaték az uj haza földének elérhetése — letörüli könnyeit s bizalommal tör elébb és elébb a remény hazája határa felé.

Minden mozzanat, a *nagyszerü esemény, Árpád fejedelemmé avattatása s a vérszerződés,* melyben a jogok és kötelességek egyenlősége szentesíttetik s lesz letéve „az alap a magyar szabadság és alkotmányosságra“ előbb, mintsem a haza földe el lenne foglalva. *Az ősök véreiben lángoló tüz, erő, bátorság, jellem, kitartás* felvillanyozva a vérszerződésből eredő jog és kötelességérzettel, mely nem ismerte a félelmet és halált s többre becsülte ez utóbbit és a veszélyt, mint a gyáva életet és szolgaságot. Minden mozzanat! A *csaták áldozatai s a kiömlött drága vér,* a melyek árán megszereztetik e föld s megalapitatik a haza ott, hol a népvándorlás egyik nemzetisége se tudott állandó hazát alapitani, ősök jellemeinek öröklése, aze a jelemé, mely e hazát ezerévig fenn is tartá s mely előtt őseinkkel szemben magának az ellennek is elismerésre kell jutnia, mint Leó császár megnyilatkozik: „Népes és szabad nemzet, minden kénye-

lem és élvezet felett arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül s tegyük hozzá, hogy nemesen viselje, a bajt és fáradságot nemesen türi, hideget, meleget kiáll s a szükségletekbeni fogyatkozást, mint keleti, pusztai és szabad nép fel se veszi."

Minden mozzanat! Őseink előrelátó eszélyesége és bölcsesége, mellyel a keresztény vallás áldott eszméinek meghódol, alkotmányos elveken épiti föl a haza kormányzatát, törvényeket hoz és léptet életbe a humanismus és ember jog elveinek alapján, utat nyit a tudomány és mivelődés meghonositására, csarnokot emel Isten és a népjogok számára, melyekben a hit és jogegyenlőség egyaránt hirdettetve, a nemzedék az Isten, vallás, haza és király iránti szeretet és kötelességek szent eszméiben növekedve föl, mindezeknek erős őre legyen, a melyet a századok folyamán annyiszor is vett igénybe most a vallás, majd a haza szent védelme s a melyen annyiszor hiusult meg a pogány és nem pogány államok részéről intézett megtámadtatás. Oh mert ha Izraelnek öt király megtámadása s leverésével lehet csak az igéret földéhez jutni s azt fenntartani, nekünk is voltak elleneink, megtámadóink, nem öt, hanem akár hány ellen hatalom; de ha Izraelnek volt Józsuéja, Dávidja, Salamonja, nekünk is voltak minden időben bölcs, vitéz erélyes és hazáért lángoló királyaink: Szent István, Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, László s a többi más, nekünk is volt Gibeonunk. Ajalonunk: Sajó, Cserhalom, Mohács s megannyi más, melyek fölött a nap és hold megállhatott.

Ezek-ezek Isten kezének eszközei aai. melyek által e haza miénk lett és miénk ezer év után is. Ezeknek tulajdonitható, hogy van dusantermő földünk, dicső és fényes történetünk, van alkotmányunk, törvényünk, nyelvünk, vallásunk, miveltségünk s van nevünk „s nincs okunk elpirulni s tagadni azt senki előtt, hogy magyarok vagyunk." S oh ha ma régi dicsőséged visszasugárzik homlokodon s nemzeti önérzeted felkél szivedben és érzed annak melegét, tekintsd elsősorban Istened kegyének a mivel birsz s övé legyen a hála is ezer év jótéteményeiért és örömeiért. — De övé legyen:

2-or A kiállott szenvedésekért és megpróbáltatásokért is.

Hisz szenvedéseink és megpróbáltatásaink is voltak, s miért tagadnok azokat, hiszen a történet hiven feljegyezte gyászos de dicső lapjaira, és ha a történelem lapjairól törülhetné, elmoshatná is az idő, a mulandóság őrzi azokat, a természet kebele, a föld minden rőge, porszeme mint egy szent ereklyét, őrzi a sziv és lélek, mely örökség gyanánt szállitja azokat nemzedékről nemzedékre. Szenvedéseink megpróbáltatásaink is voltak! miért tagadnok? miért hallgatnok el? vagy a mai örömünnep és annyi fénylő dicsőség s nagyság keretébe nem illeszthető bele a sötét, gyá-zos vonás, az árny ezer esztendő hosszu multjából? hisz a fény árny nélkül üres fogalom, az édesnek izét a keserü adja, a drágakő értékét a foglalat, ha csekélyebb értékü is ez, csak emelni tudja, a kép valódiságát az árnyalatok domboritják ki, — a szivárvány gyönyörü szine sötét felleg tömörületek hátterével

válik elragadóvá „mint a jellemet a küzdelmek tüze tisztitja meg és az életképesség az ellentállások harczában edződik erővé.“ Miért titkolnók a szenvedéseket, megpróbáltatásokat, hisz a haza ezer évet ábrázoló díszképének fényét, hüségét kidomboritó árnya, foglalata s a sötét háttér, melyre a dicsőség szivárványa lerakodik, illetve visszasugárzik, a szenvedés és megpróbáltatás. Miért hallgatnok el, hogy volt idő, midőn hazánk szépsége, nemzeti létezésünk, fennállásunk megirigyeltté vált a környező nemzetek és hatalmak előtt, reánk zudultak a megsemmisitésre és eltipratásra irányzott fergetegek s midőn a hosszas ellenállás tüzében az erőnket és számunkat tul haladó óriási ellenekkel szemben a vérvesztés miatt megbénult és tehetetlenné vált kar többé a fegyvert nem birá, azt tevék a nemzettel, mit Sámsonnal, a kart, mely tiltó hatalom volt a népszabadság és nép og láng fegyverével az önkény és pogány világ zsarnok uralmával, barbarizmussával szemben, lánczra verték, s koldus botot adtak beléje a szabadság összezuzott fájából? Miért titkolnok, miért hallgatnók el mindezeket, hiszen ezek elhallgatása e napon az ezer éves történelem meghamisitása, s az ősök emléke s porai iránti tiszteletlenség és hálátlanság lenne.

Miért tagadnók, miért hallgatnok el, hogy volt idő, midőn pusztává és hallgatagá vált a haza földe, a lant, mint a számüzetésbe harczolt Izraelé „füzekre került,“ a haza fiai elmenekültek vagy titkos rejtek-helyeikbe kényszerittettek, — a hon leányai gyászt öltöttek, a nemzeti jelleg: ruházat, nyelv utálat és üldözés tárgya lett s idegenné vált a haza gyermeke saját édes hazája földén is, — mindent nélkülözve, mindent veszitve csak honához és jogaihoz való ragaszkodását, hitét és reménységét nem S miért hallgatnók el azokat a szenvedéseket s sebeket is, melyeket a külmegtámadásokat és gyötrelmeket elégnek nemtartva a hazának önnön fiai idéztek elő, s testvér kezek ütöttek a haza testén, az önérdek és pártviszályok harczaiban, mert ilyen is elég volt, a mely pedig sokkal mélyebb és égetőbb mindig az ellenkeze által ütött sebeknél. Miért tagadnók meg és hallgatnok el ezeket is? hiszen nem gyávaságunknak s tehetetlenségünknek kiérdemlett következménye volt, a miket szenvedénk s nem csupán önnön érdekeinkért a megaláztatás, idegen érdekekért is hullott a magyar vér s a nemzet megaláztatásában is nemesen viselte magát, a helyzet és körülményekből a tanuságot, értelmet magára nézve levonta, de gyászához és szedvedéseihez szégyenfolt, gyalázat soha se tapadott.

Hadd idézze vissza tehát az emlékezet e mai napon a mult idők gyászos eseményeit is aai! Tüzzük oda a haza földjének dobogó keblére a fény, dicsőség lobogói mellé ma a szenvedések megtépett jelvényeit, gyászlobogóit is! Együtt alkotják ezek a nemzet ezer éves multját, de együtt alkotják az Isten kezének fényirását, együtt szólják és hirdetik jóságát és kegyelmét, hogy annyi szenvedés és megprobáltatás között is megtartotta nemzetünket s együtt képezik a nemzeti geniust és thalizmánt is, melyeknek vezérlete alatt a nemzet az uj ezer évbe beindulhat

A jövő a multon alapszik *aai!* azt tanitja a tapasztalat s ide vonatkozólag int a szentirás is: *„Gondoljátok meg“* e naptól fogva az elmultakat“. S ez lehet az én jövőre vonatkozó intésem is ti hozzátok egy uj ezer év küszöbén. Multunk egy szilárd, óriási alap, összehordva és lerakva az elődök vaskezei által a hitnek. vallásosságnak, a munkának, türelemnek, a hazaszeretetnek és testvériségnek dönthetetlen sziklaköveiből. Annyi benne az erő: a biztositék és reményt nyujtó egy uj ezer évhez, ha mi a szent örökséghez méltó utódok s örökösök tudunk lenni! Oh! becsüljétek meg e szent örökséget: a fényes multat, áldjátok érte Istent s ne feledkezzetek meg róla, de ne feledkezzetek meg a tartozott kegyeletről őseitek emléke iránt se, mert az a nemzet, mely multját és őseit tiszteletben nem tartja. feledi, nem méltó a létezésre!

Ismétlődjék tehát ma széles e hazában s itt közöttünk is Isten szent házában a mult idők halmán a szivek és lelkek érzelmei éözött a honfoglalás szent szövetsége az erős, élő Istenben való hitre is tántorithatlan hazaszeretetre. Mondjuk el a szövetkezés esküjét:

»Tiéd vagyok, tiéd hazám, e sziv e lélek,
Kit szeretnék, ha tégedet nem szeretnélek!
Szentegyház keblem belseje, oltára képed
Te állj! s ha kell e templomot, ledöntöm érted.«

S e szent szövetség intelme legyen az ihletés. melylyel a koronás fő és népvezetők a haza népét jogai és alkotmánya védésében vezetik. az alattvalók pedig a koronás fő iránti hüséget és a törvények iránti engedelmességet teljesitik. E szent szövetség jutalma legyen az ihletés, mellyel az ur szószékének állója az igét, a tanitó a tudományt hirdeti és tanitja. Ez ihletéssel mondja el az esküt a honvédő harczfi, a csatákfia, ezzel esküdjék egymásnak örök hüséget a házaspár s ezzel tanulja meg a gyermek az első imát, melyet az édes anyai ajk a családi oltárnál legelőször ajkára ád! E szent szövetség intelme legyen az ihletés, mellyel az iparos, a kereskedő, a földmives a munka eszközét kezébe veszi s e legyen a szeretet és testvériség láncza, mellyek a nemzet fiai, leányai s a haza földén élő különböző nemzetiségü s vallásu lakók ölelkeznek! Ekkor miénk lesz e föld, továbbra is, és boldog lesz népe az uj ezer évben is, mert Isten előtt kedves meghallgatott lesz továbbra is a hozzá emelkedő nemzeti ima:

»Isten áld meg a magyart,
Jókedvvel bőséggel!«

Ugy legyen!

Amen.

Mózes András.

A vallás története Háromszék-vármegyében[1].

Erdély s igy Háromszék vármegye őslakói is bizonyára a saját nemzeti vallásukat követték. A dákok előtti nemzetek, valamint a dákok vallásáról is bizonyosat semmit se tudunk. De már a Kr. utáni időben nem éppen bizonytalan sejtelmeket, illetve következtetést tehetünk. Nagyon valószinü, hogy a keresztény vallásnak egy, vagy más árnyalata, mely különösen a 3-ik évszáztól, vagy még inkább a niceai zsinattól kezdve a különböző államokban terjedett, nem hagyta érintetlenül hazánk régi lakóit se. Róma lévén az érintkezési központ, alig hiszem, hogy onnan, a hol a ker. vallás annyit szenvedett, ennek bizonyos mérvü ismerete át ne származott és ne terjedett volna bármi szük körben hazánkban is. Sőt az is valószinü, hogy kezdetben, mivel közelebb fekszik hazánk Konstántinápolyhoz, hol a keleti egyház feje lakott, a keleti egyháztana tehetett bizonyos tekintetben hóditást. Bár nem zárom ki, hogy az itteni régi lakósok a csapások által öszzetartásra ösztönöztetve, mindentől elzárkoztak, a mi idegen, s igy a vallástól is, mégis tapasztalat által igazolt természetes dolognak tartom azt, hogy ha kis mértékben is, ragadott rájuk valami az uj vallásból; hiszen maga a történelem tanubizonyságot teszen arról, hogy Ulphilas, a gothok püspöke a szent irást leforditotta a gothok számára s jelen volt 325-ben a niceai zsinaton; sőt azt is emliti, hogy Phritigern, a gothok egyik fejedelme is elfogadta a ker. vallást. Hogy a ker. vallás a hunok és Erdély későbbi elfoglalói között mire mehetett? arról nincsenek adataink.

Mikor a székelyek mai lakhelyüket elfoglalták, bizonyosan még mind a régi, pogány vallásnak voltak a hivei. Hogy pedig ők jóval itt voltak a magyarok előtt, mint külön *törzs*, vagy ha ugy tetszik, *nemzet*, igazolja egyebek között az is, hogy a csiki kronika szerint a magyarok elébe menének ezek bevándorlása alkalmával s hogy ekkor már egy kifejlett szervezet alatt állottak, össze nem vegyülve senkivel. Erdélynek akkori lakói közelebbi érintkezésben lévén a déli szlávokkal, ezektől biztosan a keleti vallást tanulták el. Arról meg bizonyságot tesz a történelem, hogy I. Gyula erdélyi vajda, a kinek Sarolta nevü leánya Szt. István anyja volt, Konstantinápolyban megismerkedvén a keresztény vallással, ennek, illetve a keleti vallás terjesztésére egy Hierotheus nevü szerzetest hozatott be Erdélybe. A keleti vallás azonban nem verhetett gyökeret a székelység között, mert arról szin-

[1] „A vallás története“ iró „Háromszék vármegye története“ czimü megjelenendő munkájából.

tén említés van, hogy már II. Gyula erdélyi vajda a pogány vallásnak kedvezett s alatta zendülés is történt a keresztény vallás ellen.

Abban kell tehát megnyugodnunk, hogy a ker vallás, még pedig ennek kath. ága a Szent István fellépésével kezdett inkább tért hóditani, noha az is bizonyos, hogy nem ment a hóditás karika csapás módjára, a mint azt a Bálványos várához fűzött hagyomány is igazolja. Mindazonáltal, hogy a legnagyobb rész, lehet, hogy csak kis töredék kivételével, Szent István intézkedése következtében meghódolt a XI. évszázban a keresztény vallásnak, igazolja Lőrincz milkói püspök levele is, mint a kinek egyházilag a székelyek alá voltak vetve; e levélben 1096. felszólitja a püspök a kézdi-orbai és sepsi-i székelyek papjait, hogy adakozzanak a milkói lerombolt és még fel nem épült székesegyház felépitésére s vezessenek hadsereget a szentföldre. A nevezett püspök levelének egyik része: „ezt az ekklézsiát a régi időkben, melynek emlékezete a sok viszontagságok miatt csaknem elenyészett, magáért a régi elejiért fundulván és a nehéz időkben is fenntartván a székelység“, bizonyára azt igazolja, hogy a székelyek tulnyomó része korán bevette a kath. vallást. Igaz hogy Szabó Károly e levél keltének idejéül valószinübbnek tartja az 1396-ik esztendőt a keresztes hadjáratokra való hivatkozás okán, de bármennyire hajolhatnánk is meg a jeles történész és tudós véleménye előtt, nincs okunk önkényü változtatást tenni a nevezett levél kelte idején, mivel a történészek legtöbben az 1096. évről keltezve közlik azt.

Őseinknek a pogány valláshoz való ragaszkodását bármennyire hagyomány-mondaszerü legyen is a Bálványos várához kötött vallási emlék, éppen azok igazolják egyfelől. Mert minden monda vagy hagyomány kell hogy birjon alapjában véve az igazságnak bizonyos csirájával, a melyből azok felnőnek. Egész csoport monda fűződik e várhoz. Minket azonban most csak az érdekel, a mi a vallással áll összeköttetésben. Orbán B. szerint (Székelyföld leirása III. 87—88 l.) e várat a Scyta eredetü Apor család épittette Szent István idejében s őseink vallását ott Apor Sándor oltalmazta, védte daczolva királylyal és országgal. Zsigmond király pedig e vár birtokában 1402-ben kelt adomány-levelével az Apor családot megerősiti, azt „arx idolatriae“-nak nevezvén, mert azt az Aporok még akkor épitették, mikor Szent István az ős pogány vallást pártoló Gyulát legyőzvén, a vele szövetséges Apour ezen rengetegbe helyezett megmászhatatlan sziklára épitett várat, hogy ottan bátorságban áldozhasson bálványainak.

Szent István az Aporral szövetkezett hitvédőket legyőzvén egy véres harcz után, a székelyeket a ker. vallás elfogadására szoritá. de Péter, Aba és András királyok trónfeletti viszálygásai alatt, az őshithez ragaszkodók ujból felemelvén fejeiket, Bálványosban ujból füstölgött Hadur tiltott oltára, mig nem I. Béla azt fegyveres erővel véglegesen le nem dönté.

Az ős valláshoz annyi szivóssággal ragaszkodó Aporok kereszténynyé lételét regényes szinben adják elé.

Ha nem tudjuk is az évet, melyben Hadur imádása, és a táltosok áldozása megszünt a székelyföldön, biztosan meghatározni;

mivel I. Béla uralkodása 1063-ban bevégződött, ha elfogadjuk ama lennebbi állitást s a történelemnek is azt az állitását, hogy az 1062-ben Székesfehérvárt tartott országgyülés után, soha többé őseink a pogány vallást vissza nem kivánták: akkor azt is ki kell mondanunk, hogy a székelyek XI. évszáz középétől fogva a keresztény vallásnak hódoltak, még pedig mivel jó darab ideig nincs semmi adatunk, hogy vallásbeli bárminemü változtatás is történt volna és mert Szent István s az utána következő királyok a róm. kath. vallást pártolták és terjesztették, és mert a reformátió alkalmával a havasok aljában lakókról ugyancsak emlités van, hogy a róm. kath. vallásban maradtak meg, bátran kimondhatjuk, hogy a székelyek is a XI évszáz óta a róm. kath. vallás hivei lettek s hosszas időn át maradtak is.

A róm. kath. vallás szellemében éltek az emberek egész a reformátio koráig, a 16 évszáz elejéig. Luther ezt 1517-ben megkezdvén, a wittenbergi templom ajtajára kiszegezett tételeknek másolatai vétettek; ezekből a künnjáró kereskedők nem egy példányt hoztak be és osztottak szét legalább is ujság gyanánt, ha már czél nem lebegett is előttük. Már 1520-ban Szebenben Pempflinger Márk főbiró a Luther követője volt s Hecht János evangeliumi iskolát állitott fel saját házában; 1529 ben közhirré tétetett a városban a városi hatóság által, hogy a ki 8 nap alatt át nem tér a lutheránus vallásra, távozzék el a város területéről. (Ferencz József unitár vall. tört. kézirat.) Nagy Szabó Ferencz memoriáléja szerint (Erd. Tört. Adatok.) Luther Márton reformált tudományát „elsőbben egy Johannes Hontherus nevü deák, a ki akkor oda fel lakott, mikor oda fel a hatalmas, nagy veszekedés volt Károly és Ferdinánd császárok idejében. Azután az alájövén, ugy hozott alá a Luther M. könyveiben és ugy serpált azután az egész szászságon a lutheranismus, melyben az egész szászság megnyugodott és megerősödött mind e maiglan, mely nap ezt irom, meg is marad talán.“

Honterus János Brassóban könyvnyomdát is állitván, nem tagadhatjuk, hogy hatalmas terjesztőjévé lett e reformátionak. S miután Brassó 1530-ban áttért a Luther vallására és ott Honterus müködött s a vallási forrongás meg volt már indulva minden faj kebelében, a legvalószinübbnek azt tarthatjuk, hogy mig egyfelől a szétosztott Lutheri vallásos czikkelyek, addig másfelől éppen a Brassó reformálása nagy hatással volt Háromszékvármegyére is, s itt is terjednie kellett a reformationak a szabadságot még a vallás dolgában is szerető székely népfaj között. De bárhogyan is volt ez, tény az, hogy 1543 ban csak Csik-Gyergyó, Udvarhely „és Marosszéken is a havas alatt csak nehány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől“, a többi mind a lutheranus vallást követé.

Hogy pedig a lutheránus vallás oly könnyen terjedhetett el hazánkban, s azután a calvinista, unitárius vallások is, sőt hogy akadt sok követője a szombatosságnak is, az leginkább annak tulajdonitható, hogy a mohácsi 1526-iki gyászos vész után, egymást érte a versengés hazánk főurai között; a kik közül nem egy, — mivel a kath. papság egy része ott maradt a mohácsi csatatéren — a főpapok, vagy leg-

alább is a papság vagyonára vágyott s ezért ellenállást a protestantismus terjesztése ellen nem fejtett ki, ettől várván vágyaik teljesülését Másfelől az uralkodók között is sok versengés volt s ezek is kénytelenek voltak a vallási forrongást, egyik akarva, másik talán nem akarva, hogy pártfeleket gyüjthessenek, türni. Nem csoda hát, hogy később jövén a calvinista, unitárius vallások és a szombatosok is, egyik székely kronikásunk igy kiált fel: „mint lészen immár, miben állapodnak meg, tudja csak az egy Isten!" (Erd. Tört. adat. 27 l.)

A vallás-szakadás beállott Németországban a Luthert és Calvint követők között az urvacsorára nézve. Ez elharapózott hazánkba is s éppen az urvacsora kérdése miatt conciliumot tartottak a papok, de egyetértésre jutni nem tudának. Most már a Luther követőit a Calvin követői kezdték kiszoritani. Erről a mint feljegyezve áll, igy számol be egyik krónikásunk: „mikoron már Calvinus, Brencius és többek is elszakadtak volna az ő mesterektől Luthertől, ottan könyveket irának a magok értelmek szerint valót ellene; és ugyanakkor tájban egy magyar, ki erdélyi lehetett, volt oda fel tanulni Németországban, a neve volt Martinus Kálmánczi, magyarul hivták Sánta Mártonnak. . . Ez a Sánta Márton mikoron irnának 1536-ban, csak 1536-ban jött ide be Erdélybe és a Calvinus könyveit és tudományát ez hozta be, melyet a Lutheranus szászok igen bántanak volna. De ez avval kellette magát a tudatlan paraszt közönségnek: hogy ő neki bár ne légyen drágább köntösse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert ugymond, nem illik apostoli embernek a drága ruha; esmét ő neki fizetése csak annyi légyen, hogy légyen mit ennie és innia. Ezt a község megértvén, az olcsó praedicatort két kézzel kapták minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván ha ki valahán a Luther vallást üzte volt is és ehez ragaszkodott." (Erd. Tört. adat. 33, 34 l.)

Az emlitett „*magyarság*" szó alatt, midőn a szászokat is megkülönbözteti, valóban kétes, hogy a *székelynép* is értetett-e? Én azt hiszem azonban, hogy a *magyarság* szóval nemcsak a magyarok, hanem a székelyek is jelölve vannak. Az a Sánta nevü deák pedig, a ki a Calvin vallást behozta, nem volt más mint Kálmáncsehi Sánta Márton, a ki 1557-ben már mint debreczeni lelkész szerepel. Tény az, hogy a Calvin követői annyira megszaporodtak, hogy már 1558-ban mint „magyarhitü papok" a Luther tanait követő papok nélkül tartottak gyülést. S mert magukat *magyar papoknak* nevezték, ezért is gondolom, hogy a székelység is már a Calvin követői közé volt számitva. A két egyház között a szakadás 1564 ben Enyeden megtörtént.

De 1564-ben már az unitárius vallás is felüti fejét a Blandrata tudománya és munkálkodása folytán; 1566-ban az Isten *egysége* vagy *háromsága* vita tárgyává tétetik, s azután az unitárius eszmék mind nagyobb és nagyobb hóditást tesznek, mig 1567 ben az akkori erdélyi fejedelem, János Zsigmond is azokat elfogadván, az Erdélyi egész magyarság és székelység arra a vallásra tért át, a mit krónikásunk igy ad elé: „látván az ifju János király, a ki akkor, a mikor a dolog indittatott, itt Erdélyben igen gyermek állapottal volt,

de a sok változó állapot között felnevekedvén, majd mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában. De ezenközben – mivel már minden ujitásra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus azaz: anabaptisták tudománya, tehát támada akkor egy Dávid Ferencz nevü tudományos ember, esmét egy olasz Blandrata és egy Franken — az is tudós ember számban volt immár.

Ezek — mondám — a három tudákos emberek, egy akarattal felkezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condemnáltatott tévelygést, ugymint a sabeliana, fotiniana és ariána haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedikansok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig irással, de ugyan semmit nem obstálhatának, mert már a pápásokat megutálván authoritássok is debilitáltatott vala, és igy azok hátrább állottak, hanem csak nézték mi lesz a dologban.

A király ezenközben felnevekedvén mind birodalmában, s mind pedig ideje szerint reája vigyáza mind a Dávid Ferencz ujította, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodik meg a király és azokat fateálni kezdé, a többit pedig megvetni, és igy aztán asseclai kezde lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is... azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Deés és a székelységen is nehány faluk és darab földen a székely föemberékkel együtt arra az értelemre szakadának ... Egyszóval: a szászokon kivül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csik, Gyergyó és Udvarhely egy nehány falukkal össze, Marosszéken is a havas alatt egy nehány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől... az imperitum vulgus nem tudta mit miveljen, mert mind a két vallás ugymint a Calviniána és Ariána valóban kellette magát a szegény itélet nélkül való vulgus előtt.

De mivel a király választá magának az ariana vagyis fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala". (Erd. Tört. ad. 27, 28 l.)

Itt tehát abban állapodhatunk meg, hogy miután János Zsigmond az unitárius vallást elfogadta, noha már az 1568-iki tordai országgyülésen mind a négy vallás t. i. a kath., a lutheranus, calvinista, unitárius bevett vallásoknak nyilvánittatnak, az ország javarésze, a magyarság és a székelység az unitárius vallás követője lett.

A mi azonban Háromszékvármegye lakósai egy részének hitére világot vet, a mi érdekkel kell hogy birjon, azaz a mit Orbán Balázs jegyez fel megfejtéséül annak, hogy Háromszék-vármegye északkeleti részében, a mely ma is *szentföldnek* neveztetik, a sok változás és vallási forrongás közben, mikép tartatott meg a nép a katholikus hitnek? Volt egy Nagy Mózes nevü buzgó hittéritő, ő Kanizsán volt, honnan a székelységnek tömeges reformálása hirére visszasietett szülőföldjére, Esztelnekre, onnan Gelenczére ment lelkésznek, hol hathatós szónoklata s buzgolkodásának sikerült Háromszéknek felső szögletét meg-

menteni a katholicizmusnak s igen sok áttérteket visszatériteni; és e müködésében fáradhatatlan volt, egymaga le egész Zágonig 9 ekklézsiát administrált s azoknak népét megtartá a hitben. Ez a Nagy Mózes Esztelneken és Kantán kolostort is alapitott.

Van még egy más feljegyzés is, hogy t. i. Al- és Fel-Torja között egy *Szent Ilona* nevü magaslat van s ez a katholicus hagyomány szerint nevét onnan vette volna, hogy a hittérités, a reformátio idejében Ikafalván és vidékén a hittérítő szónokok nagy sikert érve el, Al-Torjára indultak le, de itt Apor Ilona agg-leány jobbágyaival nemcsak feltartóztatta a hittérítő szónokokat, hanem el is üzte. Erre azonban, egyfelől, mivel semmi történeti adatunk nincsen s csak a hegy neve származásáról szól a hagyomány s másfelől mivel maga Orbán B. is allegoricus magyarázatot ad az egésznek, sulyt nem fektethetünk.

Térjünk hát vissza a Nagy Mózes dolgaira. Hogy mikor volt a jelzett hittérités, illetve a katholicus hit megtartásáért folytatott müködése és buzgolkodása Nagy Mózesnek, a nevezett műből biztosan megtudnunk nem lehet. A legnagyobb valószinüséggel arra az időpontra tehető, a mikor a lutheránus vallás kezdett nagy hóditást tenni Erdélyben; vagy, ha nem hinnők el Brassó befolyását e megyére, akkor sem tehetnők későbbre a calvinista vallás hóditási idejénél, mert már mikor az unitárius vallás a 16-ik évszázban fellép, akkor bizonyára ismeretes és követett kellett hogy legyen a calvinista vallás székelyföldünken; annyival inkább, mert én lehetlennek tartom, hogy 20—30 év leforgása alatt a székelynép érintetlen maradhatott volna a reformatio, de főkép a Calvin vallásától, melynek terjesztése érdekében annyi mindenféle eszköz felhasználtatott. Hiszen, ha egyebet nem veszünk is fel — ha ugyan kronikásunknak hihetünk — mint a Calvin-papok kevés fizetési igényét, melyet maga Kálmáncsehi Sánta Márton hirdetett; és ha nem vizsgálunk is mást, mint azokat a heves vitatkozásokat, melyek Enyeden, Tordán, Gyulafehérvárt, Maros-Vásárhelyen s később Nagy-Váradon lefolytak, — azt kell mondanunk, hogy éppen mint kültöldön, ugy hazánkban is meglehetős erőszakoskodás követtetett el a reformatio, de főkép a calvinista vallás terjesztése érdekében. Ez alól meg teljesen lehetetlennek tartom, hogy Háromszék vármegye tiszta, szabad székelynépe, mely intelligentiával bizonyára birt, érintetlen maradott, avagy csak maradhatott volna is.

Az unitárius vallásu Szent Erzsébeti Eőssi András „addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőle a szombatos vallást.“ E történt 1568-ban. A szombatosok sok bajt csináltak az unitáriusoknak hazánk több részében, különösen Udvarhely és Marosszéken, de arról, hogy ez valaha fejét Háromszék-vármegyében felütötte volna, semmi nemü adattal, avagy még csak hagyománynyal is nem rendelkezünk. E felett tehát éppen mint maga a történelem rövid, de viszontagságos idő után, mi is napirendre térhetnénk, ha nem állana ez éppen Háromszékmegyében a vallásos élet történelmének egy nevezetes pontjával szoros összeköttetésben.

E pontnál okvetlen meg kell állanunk. Azt mondottuk, hogy János Zsigmond alatt az egész székelység unitáriussá lett, azonban azt mégsem mondhatjuk, hogy ezzel a vallásos forrongásban a végleges alakulás beállott volna. Egy nevezetes eseménynek kellett még történnie a fejedelmek korszakában a 17 évszázban, hogy aztán vallás tekintetében csaknem a mai álláspontok jöjjenek létre Háromszékmegyében.

A szombatosság térhóditása inkább az unitáriusok között volt, a miért ezekkel össze is téveszttetett. 1616–1632-ig az unitáriusoknak Radeczky Bálint volt a püspökük, a ki magyarul nem tudott, ezért a mint érintkezhetett papjaival, éppen igy nem tehette ezt soha a néppel. E püspökkel Bethlen Gábor fejedelem 1618-ban Erdő-Szentgyörgyre a szombatosok kitudása végett zsinatot hirdettetett. A fejedelem teljhatalmu biztosa, Dajka Keserüi János cálvinista püspök elnökölt e zsinaton. Meghozták itt az unitáriusok azt a határozatot, hogy ők a szombatosokat kebelükből *kizárják* tehát *meg nem téritik*. Ez volt a legszerencsétlenebb lépés. *A megtérités* feladatát Dajka Keserüi azonnal magára vállalta s fegyveresek kiséretében bejárta nemcsak Udvarhely és Marosszéket, hanem bejött Háromszékre is a szombatosok felkutatása és megtéritése ürügye alatt.

Háromszéken abban az időben azaz állapot uralkodott, hogy a calvinisták és unitráiusok egy templomba jártak imádkozni s ha az egyházban a pap unitárius volt, a tanitó vagy kántor már calvinista és viszont. Ez állapotnak Dajka Keserüi János nemcsak hogy véget vetett, sőt e megyében, illetve akkor Kézdii-, Orbai és Sepsi székekben 62 unitárius ekklézsiát 1622-ben teljesen calvínistává tett, már t. i. az ő maga, de egy püspökhez semmi tekintetben nem illő módja szerint. E czélja elérésében egy esemény jött segitségére. Ugyanis volt Sepsi-Szentgyörgyön egy Sikó István nevü unitárius pap, a ki nem nyerhetvén meg az esperességet az unitáriusoknál, titokban átállott calvinistának; pap társai erről mit se tudva, mikor kérdeztettek: hogy Sikóval egy valláson vannak-e? igenlő feleletet adtak. Ez alapon Dajka Keserüi 62 unitárius egyházat kebelezett be saját fennhatósága alá. Hirt vevén azonban az alattomos eljárásról Uzoni Fosztó Sámuel kökösi unitárius pap, négy fiát azonnal négy irányba küldötte, hogy hirt vigyenek a többi egyházaknak, melyek még nem voltak bekebelezve. Ez okon legnagyobb ellenállást Laborfalva és Szentivány fejtettek ki, a hol egy Henter nevü főur bátoritotta a népet az ellenállásra. A négy fiu mint futár ment négy irányba, igy a nyugati erdők alatt levő falukba is, tovább Miklósvárszékbe, sőt át még Udvarhelyszékre a Homorod vidékére is. Megmentettek a mit lehetett. Az egyik fiut azonban Dajka Keserüi éppen a Rikánál utolérvén, kocsija után köttette, hogy hirt tovább ne vihessen. Igy maradtak meg Háromszékvármegyében a ma is létező unitárius ekklézsiák; később Sepsi-Szentgyörgy és pár kisebb egyház teljesen megsemmisült volt. (Székely S. Unitár. vall. tört. Ferencz József unitár. egyh. tört. kézirat.)

Az elenyészett ekklézsiák között van Szentivány is. Erre nézve

különös, hogy a mint egy Henter nevü főur mentette meg annak idején, később éppen a Henter nevü főurak hóditották meg erőszakkal a katholicismusnak a mult században, a mikor a jezsuiták befolyása alatt könnyen lehetett czimhez, vagyonhoz és hivatalhoz jutni. Sepsi-Szentiványon" alig volt néhány a br. Henterek udvarában levő cseléd s oda tartozó jobbágy katholicus hiten, ezek is idegenek, másunnan betelepitettek voltak. A Henterek, mint buzgó katholicusok udvari kápolnát s ahhoz kath. papot tartottak, mi ellen senkinek kifogása nem lehete. Azonban az akkor élő Henterek: Dávid, Elek és János nem elégedtek meg háboritatlanul élvezett vallás gyakorlatukkal, hanem a község templomát, melynek épitésében őseik is segédkeztek, követelték, s mivel az unitárius hivek azt, mi sajátjuk volt, másnak engedni nem akarták, nevezett Henter urak és Csernátoni Kálnoki Mihály 1725-ben karácson első napján egy század draganyost hoztak s az imádkozó hiveket kikardlapozták a templomból; aztán a gondnokot megkötöztetve minden egyházi vagyon kiadására kényszeritették; papot, mestert, szállásaikból kiüzve, gabonájukat kiszorták, a hiveket pedig összefogdosva kinzás és halállal való fenyegetéssel kényszeriték oly kötelezvény aláirására, melyben ezután a kepét a kath. lelkésznek igérik adni; mit mint erőszakkal kicsikartat nem akarván teljesiteni, a plébánus marháikat elkoboztatta, a gondnokot többekkel együtt fogságra vettette." (Orbán B. Székelyföld. III. 197.) Ajándékozás és pressio hatása alatt a hivek megadták magukat s áttértek. Ily erőszakos dolog eshetett meg a 18-ik évszáz első felében!

De térjünk vissza Dajka Keserüihez. A háromszéki 62 unitárius egyház bekebelezése után azt is kieszközölte a fejedelemnél, hogy a megmaradott háromszéki unitárius egyházak felett is övé legyen a főfelügyelet; ő vizsgáztatta meg és rendelte ezekbe a papokat, az unitárius püspöknek minden joga csak a papok felszentelésére szoritkozott, mert még az se volt megengedve, hogy az egyházait megvizsgálja vagy látogassa. Az emberi természetes észjárás könnyen kitalálhatja, hogy miért tette ezt Dajka Keserüi, és azt is, hogy mi lehetett az eredmény ily módon?! . . .

Ez állapotnak azonban a fejedelmi időszak után, mely alatt az szüntelen tartott, vége lett, 1693-ban Gr. Bánfi György Erdélyország első főkormányzója minden jogot visszaadott az unitárius püspököknek.

1686-ban Budavára a félhold uralma alól felszabadult; 1690-ben vége szakadott Erdély külön önálló fejedelemségének is. I. Leopold volt a magyar király és egyuttal erdélyi fejedelem. S mindamellett, hogy ő a korábban, a fejedelmek által kiadott adományleveleket is megerősité s hozzá a Leopoldi diplomában a protestáns vallások szabadságát biztositá, és az is ki volt mondva, hogy a jezsuiták betelepedését és szereplését Erdélyben meg nem engedi, ezek mégis alatta, de főleg utóda I. József és Károly császárok uralkodása alatt, Erdélybe is be költöztek s itt munkálkodásukat a hóditás s főleg a templomok és iskolák elfoglalásában még Mária Terézia idejében is hatalmasan folytatták. A jezsuiták templom és iskola elfoglalásairól sokat olvashatunk, sőt hallhatunk még a mai napokon is. A mely

templomba vagy iskolába egyszer a keresztet bevihették, az az övék lett és maradott. Sok helyen boldogultak ily módon. Ily módon való elfoglalásaikat Háromszék nehány protestáns községében is megpróbálták, de itt jórészt a hős székelynők karddal, lándzsával, nyárssal utjokat állották. Egyetlen egy ily tényleges elfoglalásról tudunk e megyében s ez a sepsi-köröspataki. jelenben róm. kath. templom.

Több kisebb-nagyobb egymáselleni dulakodásával a felekezeti harczoknak telt az idő egész 1848-ig, a mikor Erdélynek a Magyarországgal való uniója nemcsak kimondatott, hanem ténynyé is vált s nemcsak hogy a vallás szabadgyakorlata kimondatott és törvénybe igtattatott, hanem a szabadságharcz véres és dicső küzdelme elfeledtetett minden más surlódást; a hazaszeretet szent tüze gyult fel most a keblekben. Ez egyesite mindenkit. Nem egymásnak levénk többé ellenségei, hanem harczolánk a közös ellenség ellen. Most a kath. és prot. papok és hiveik együtt, egymás mellett harczoltak kereszttel vagy karddal a kezükben. Háromszéknek szép és dicső szerep jutott az önvédelmi harczban: *megmenteni nemcsak az egészen elesett Erdélyt, hanem az egész magyar hazát.* Es Háromszék szerepét dicsőségesen oldotta meg! S meg kell vallanunk, hogy e vidéken nem utolsó szerep jutott. ha nem is az összes papságnak, legalább is nehány a hazáját igazán szerető papnak. Ez időszakban azonban községeinkkel egyetemben a szenvedésből az egyházaknak is bizonyára kijutott a részük. Erről azonban a munkának más része emlékezik meg tüzetesen.

Meg kell emlékeznünk e helyen egy nemzeti székely szokásról, illetve székely nemzeti törvényről, mely még a mai időben is befolyásolja a népet. A székelyek ugyanis a keresztény vallásra való áttérésük után templomaikat csaknem mindenütt közerővel, vagy mondjuk, közadakozásból épitették. Nagyon természetes, hogy az egyik gazdagabb, a más szegényebb lévén, az többet áldozhatott és áldozott is, mint ez; ott volt azonban másfelől az is, hogy idővel a *lófők* és *primorok* előkelőbbeknek tartattak a köz-székelynépnél, noha régebben minden szabad székely nemes volt. Ez azt eredményezte, hogy a templomokban vagy ők maguk csináltattak maguknak külön padokat, vagy pedig, hogy mikor az ülő helyek felosztattak, ők az elsőbb helyeket kapták és foglalták el. A mi nevezetes azonban e pontnál, az abban áll, hogy a templombeli ülő vagy álló helyekhez való jogok teljesen a földbirtok tulajdonjogával voltak azonosok; azokat örökségül hagyták hátra a családok utódaikra, avagy földeikkel együtt el is adhatták, elajándékozhatták. Sőt e helyek a mint több osztozó és csere-levélből kitünik, a testvérek között is az osztozásnak tárgyát képezték. Az idő sokat enyhitett ez állapoton, de tény az hogy 1848 előtt csak rövid idővel is még sok község volt Székelyföldön és több volt különösen Háromszéken, melynek lakói féltékenyen őrizték a templombeli jussaikat. (Kállay Ért. a ns. Székely nemzet 202 l.) Még a gazdag elődök szegény utódai is görcsösen ragaszkodtak e jogaikhoz s bizonyos tekintetben betelt rajtuk, hogy „oltalmazzon az ur engemet attól, hogy másnak adjam az én apáimtól kapott örökséget.“

Templombeli helyeiket, hogy más elfoglalja, azt nem engedték, mert ez a tulajdonjog feladása lett volna. Az ilyen elfoglalások miatt volt is nem egyszer háborgás köztük. E szokás vagy székely törvény 1848 után is sokáig sok helyen fenmaradt és áll még ma is sok községben. Két püspöknek tudunk hiveinek e megyében történt látogatásáról, illetve ügyeinek megvizsgálásáról. Ezek szabad székekké nyilvánitották az összes templombeli ülőhelyeket, a mi tényleg a keresztény szellemnek megfelel. Ámde meg vagyok győződve, hogy ha e püspökök a székelynép jogainak és törvényeinek minden viszonyaival ismeretesek lettek volna, aligha teszik ez intézkedést, a melylyel felbomlott a régi jórend, mivel egyik még most is görcsösen ragaszkodik őseitől nyert jogához, a más még inkább hódol a püspökök által is kimondott keresztény szellemnek.

Az 1848-iki dicső és diadalmas önvédelmi harczia elkövetkezett az orosz invasio s 1849-ben a világosi catastropha. Erre az 50 es évek önkényuralma. A 10 évig tartott önkényuralom alatt, minden jogunk ha nem is egészen elkobozva, de nagyon megszoritva volt. És a mit más helyen, azt Háromszéken is eredményezte: hogy mindenki elveszettnek hivén a hazát, az egyházhoz való szivos ragaszkodásban talált némi kárpótlást és az egyházak pedig kivétel nélkül mind a tiszta hazaszeretetnek lettek ápolóivá. Vége lett a felekezeti surlódásoknak; egy gondolat foglalt el minden igaz hazafit: felszabaditani a hazát a kényuralom alól. E szomoru időből a papságra nézve csak az az egy jó emlék maradott, hogy a papi állásnak mindenki és a törvény által is tiszteletben tartására igen nagy suly fektettetett.

A hatvanas évekkel ütött a szabadulás órája; fellélegzett a hosszas betegségben kifáradt nemzet; légzése napról-napra szabályosabb, erősebb lett. 1867-ben a kiegyezés szerint visszaadatott az alkotmány. Törvények szabályozták az egyház jogait s egymáshoz való viszonyait és azóta ki-ki a saját lelkiismerete s meggyőződése szerint szabadon imádhatja Istenét; az egyházak meg a saját maguk anyagi és szellemi erősbödésén kettőzött erővel munkálhatnak a békesség olajfájának árnyékában s az alkotmányosság által nyujtott közös védelem alatt. Azóta nem követnek el az egyházak durva erőszakot egymás ellen; a kardlap nem sujt le a templomban imádkozó hivőkre s a katonaság is nem üldözni, hanem imádkozni jár a szent házakba. A világosság kora feltünt a hitélet egén is. Ezzel köszöntjük az új ezer évet. Legyen továbbra is tiszta nemcsak e székely vármegyében, hanem egész hazánkban a vallásos élet ege s ragyogjon erről a népünket jó erkölcsökben nevelő hit és szeretet napja.

Csifó Salamon.

Egyházi Szemle.

A millennáris esztendő legfontosabb ünnepségei az utóbbi két hónap alatt folytak le az ország szivében. Magyarország fővárosában. Ez ünnepségek nagy részben csak politikai jelentőségüek, azonban fontosságuk nem engedi. hogy egyházi szempontból is figyelemre ne méltassuk s legalább mint történeti tényt folyóiratunkban fel ne emlitsük. Az ünnepélyek fénye és méltósága egy nemzetet mutatott be, mely méltó az ezredévi ünneplésre. Az egész országot képviselő méltóságok között egyházunk képviselői is ott voltak Ferencz József, püspök és id. Dániel Gábor, főgondnok személyében. — A méltó örömöt és valódi hálát, melyet nemzetünk minden tagjának éreznie kell e ritka ünnep alkalmából, hiven tolmácsolja a legelső magyar ember, a király, beszéde. melylyel a kiállitást május hó 2-ik napján megnyitotta, s melyet szószerint adunk:

„Örömteljes érzelmektől áthatva jelentünk meg e történelmi időszakot jelző kiállitás megnyitásán. Különösen fokozza pedig az örömöt, hogy a magyar állam ezer éves fennállásának dicsőitésére, a hasznos munka, a szellemi és anyagi teremtő erő évszázados fejleményeinek bemutatásával, ily valódi béke-ünnepély áll első sorban.

E kiállitás, mint remélem, tanusítani fogja ország-világ előtt, hogy a magyar nemzet fentartván ez államot sok viszontagság között dicsőségesen egy évezreden át: nem csak a harcztéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem a mivelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a mivelt nemzetek között.

Tanusítani fogja továbbá azon buzgalmat és áldozat-készséget, melylyel az egész ország e kiállitás létrehozatalán fáradozott, valamint a külföldnek azon hálára kötelező készségét és rokonszenvét is, melyet a sok értékes, és történelmünk szempontjából megbecsülhetetlen tárgynak e kiállitás számára történt átengedése által nyilvánított.

És tanusítani fogja végre, hogy habár a politikai küzdőtéren sokan különböző és eltérő útakat választanak is hazafias érzelmeik érvényesítésére: a magyar szent korona iránt való hűségben, a hasznos munkánál, a tudományok terjesztésénél, s ez által az ország javának és dicsőségének előmozditásánál, a hazának minden polgárát egyesítve és teljes egyetértésben találjuk.

Őszintén kivánom, hogy ezen összhang és testvéries egyetértés terjedjen ki áldásthozólag mindarra, a mi szeretett Magyarországom boldogitására s jövőjének biztosítására szolgálhat, s hogy az eddig

elért siker, minden elbizakodás nélkül, inkább hathatós ösztönül szolgáljon a további munkásságra és haladásra, kérvén az Istent, hallgassa meg esedezésünket s kisérje áldásával és oltalmával e kiállitást, a melyet ezennel megnyitottnak nyilvánitok."

Még felemelőbb volt az ünnep második napja, mikor a magyar nemzet fény és királyi pompa, harangzúgás és ágyudörgés között borult le az ősi budavári templomban, hogy imáját elmondja a magyarok istenének s neki hálát adjon, hogy nemzetét ezerév viharain keresztül vezette. A királynak és népének érzelmei összeforrtak ott a nagy királyról, Mátyásról, elnevezett templom sugár ívei alatt. A hálaadó istentiszteletet az ország ékesszavú herczegprimása Vaszari Kolos, vezette, ki egy hazafias, szép beszédet intézett a nemzethez, királyához és királynéjához. Közöljük e beszédnek is jellemzőbb részeit:

„Ezeréves létünk határkövénél állunk, a melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak felirva a mult eseményei, a másik oldal a beláthatatlan jövő számára üresen áll.

Olvastad e nemzetem, mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harczi diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezeréves multadban?

Olvastad-e, hogy nemzetünk bár nehány évtized alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ontva maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a kunok és avarok sorsára jut, ha csak vértől párolgó fegyverét a béke Fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet fel nem veszi?

Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység felvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronázva, *mindenkitől független és önálló* királyságot alkot.

E korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét külről emeli, *de bensőleg lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi.*

Szent koronánk e szerint mint védő cherub lebeg király és nemzet felett, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait.

Igy született ujra a százéves Magyarország a keresztény hit ölében. Ez esemény nemzetünk sorsának forduló pontja, a trón támasza, szabadságunk biztositéka, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapköve.

Mivé lettünk volna enélkül? Azok a viharok, a melyek fölöttünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna! Hisz óriás hatalmak hányszor zúdították reánk hadaikat! Későbben századokon át testünkkel fogtuk fel a Nyugat ellen intézett támadásokat!

Ha mindezeket csak futólag olvasod is, nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fenn.

Miért tartott fenn? Mert azoknak — egyeseknek ugy mint nemzeteknek, — kik őt, mint atyjokat tisztelik, hosszú életet ad. . . .

Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénykönyvbe igtatta. Fenntartott bennünket Isten azért is, *mert sok pártfogónk volt az égben.* Nincs nemzet, melynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpádház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi *Nagyasszonyunk,* kinek alakját zászlóinkra hímeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük. . .

Isten véghetetlen irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez.

Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól, drága hazám! . . .

Légy üdvöz, légy áldott, fenséges királyom, nemzetem atyja!

Isten irgalmából Te vezeted be a nemzetet a második ezer évbe, nem fegyverek zörejével, hanem bölcseséged fényével, szereteted melegével. . . .

Légy üdvöz! légy áldott, felséges királyném! Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanusitott jóságodért, szeretetedért.

Áldólag emlékezünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, *édes anyai nyelvünkön szólottál hozzánk,* áldólag emlékszünk, hogy azt az arany fonalat is anyai gyöngéd kezed szőtte, mely hőn szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte."

A nemzetért tett ima után ezzel végzi a beszéd: „Szeplőtelen Szűz Anyánk, régi nagy Pátronánk, esedezzél érettünk, hogy az Atya, Fiu és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen."

Sajnálattal látjuk, hogy e hatalmas, hazafias és szép beszédből sem maradhatott el a katholicismus tulságos előtérbe tolása. A kormány és méltóságai között bizonyosan igen sok volt, kinek lelke érintetlen maradt, mikor a herczegprimás az égi pártfogók nagy számának vagy a Nagyasszony érdemének tulajdonította nemzetünk megtartatását.

Egy harmadik és legfényesebb ünnepély ő felségeik megkoronáztatásának évfordulóján junius 8-án folyt le. Magyarország összes vármegyéi, törvényhatóságai és a törvényhozás mindkét háza oly fényes menetben mutatták be hódolatukat a királyi pár és család előtt, hogy azt utánozni egy nemzet sem tudná.

Jól esik lelkünknek, ha láthatjuk nemzetünket ily nagy fényben és pompában, de sóhajjal kell arra gondolnunk, hogy e csillogásban a protestáns egyházak éppen semmi részt nem vehettek, holott ezek a magyar nemzetnek egyik s — tán mondhatni, — fontosabb része. Mig az orthodox egyházak a legnagyobb fényben tündököltek, a szegény protestans papságnak egyetlen képviselője sem volt jelen. Bizonyosan nem a hazafiatlanság, hanem az a körülmény magyarázza meg e tényt, hogy a protestáns papság anyagi helyzete nem engedte a hódolat ilyen nemű nyilvánulását.

Folytonosan szemmel kisértük a protestáns papoknak adandó állami dotátio kérdését s nem mulaszthatjuk el, hogy ez alkalommal is meg ne jegyezzük azt a pár lépést, melylyel e kérdés előbbre haladt. E kérdés elintézése, ugy látszik, mindenki előtt elodázhatlan s a millennáris ünnepségek sem szorithatják le napirendről.

Különösen érdekes és rokonszenves czikk jelent meg e kérdést illetőleg a Magyar Hirlap mart. 20-i számában, melyet ismertetni el nem mulaszthatunk.

„Nem tesznek szegénységi fogadalmakat a reformált egyházak papjai, — igy szól a czikk — sok közülök mégis oly szegény, mint egy szerzetes. De milyen szépen, méltóságosan viselik a szegénység rettenetes terhét, keresztényi alázattal, mint egy barát, de nem mint a kolduló. A maguk látható nyomoruságából nem csinálnak kultuszt és nem vándorolnak vele, hogy mutogassák, csak tűrik, tűrik, a meddig tudják.

Tűrik akkor is, a mikor nem birják többé mint, most . . . Bizonyára meglepetve látják, hogy vannak, a kiknek türelme elfogyott . . . és segiteni akarnak a szegény magyar protestáns papokon.

Voltaképen egy régibb mozgalom ez, mely most megerősödve újra megindult, érintkezésbe jutott a kormányzattal és érvényesülést fog keresni a konventben, az egyházkerületi gyüléseken. Semmi egyebet nem czéloz ez a mozgalom, csak fölidézni a törvényt, a 1848-iki XX-ik törvényczikkelyt, a mely a reformált hitfelekezetek állami pártfogolását jelzi szükségesnek, fentartván az országnak azt a kötelességet, hogy a szükséghez képest cselekedjék. Ez a törvény félszázadot aludt, negyvennyolcz évi álom után, ime, ébresztgetik.

Sok minden történt a szegény pappal ez idő alatt. Többen lettek, nagyobb lett a szegénységük és megszaporodott a szükségük. Az a 3—400 forint jövedelmü lelkipásztor, a kin negyvennyolcz sürgősen akart segíteni, most kilenczvenhatban még szegényebb, az akkori 300 forintja nem ér ma száznál többet. A kor nagyobb stólát kér tőle, mindenféle igények támadtak régi, szegény élete körűl. Ő megmaradt a réginek, a régi jó traditiokkal, de az ádáz új idők nem kegyelmeznek neki és mindenféleképen megtaksálják. Igaz, hogy ezekhez képest munkája is megszaporodott, erről nem panaszkodhatik.

Nem is panaszkodik, sem ezért, sem másért. A ki látja állapotukat, annak kell panaszolnia. *Megdöbbentő nemcsak az egyházukra, de az egész országra káros, megszégyenitő, söt veszedelmes az ő helyzetük.* Nemcsak egyenként kezdi ki őket a szegénység, hanem *már-már gátolni fogja papi hivatásukban.* Veszélyezteti magát az érdemes és jeles kart, az egész kitünő egyházat, a lelki élet, erkölcsi világunk nagy érdekeiről nem is szólva. Az anyagiakkal küzködő pap, istenszolgája, a ki szűkösebb viszonyok között él, mint egy hivatalszolga: *ebből nemcsak e reformált egyházfelekezeteknek, de az egész vallásosságnak kára van és* ez a legrajongóbb katholikus ultramontánnak elve és érdeke ellen való.

Hogy egyénenkint mit kell szenvedniök, a mióta megkapták a negyvennyolczadik törvény nagy igéretét: azt pontról-pontra konsta-

tálni lehet. Mily keserves lehet például látniok, hogy *családjuk müveltségi fokukon alól marad, valósággal elszakad tőlük, mert az iskoláztatáshoz nincs módjuk, a régi módi kollegiumi neveltetést, melyből ő megnőtt, a modern idők megváltoztatták, eldrágitották, a maga fajta emberekre nézve hozzáférhetetlenné tették. Legjobb lenne rá nézve még, ha elparlagiasodnék, paraszt módra meg birna élni a zsellérfizetésből, mezitláb járna, kecskét őrizne, mint a földhöz ragadt pópák némely vidékeken.*

A mi reformált hitü papjaink egészen más kordában vannak szőve Nehezen fog ezeken a szükség . . . Nem lehet ezekhez hozzáférkőzni az anyagiak révén, valósággal gőgösek önzetlenségükben. Kenyéren és vizen élve is, tüzzel szolgálják ideáljaikat és lankadatlan erővel szolgálják kötelességeiket. A maguk koldus voltában fanatikus ellenségei a maguk anyagi érdekeinek, ha az lelki szükségeikkel, hitvallásukkal összevág. Egy hang nélkül mondtak le jövedelmeiknek csaknem egy harmadáról, sőt ők voltak azok, a kik sürgették, előkészítették, javasolták ezek elvételét — az egyházpolitikai reformokat."

Legyen elég e megszívlelendő czikkből ennyi. Ezután felhozza a czikk, hogy a protestáns papok lojalitása a kormány iránt nagyobb, hogy sem ők saját érdekeikért a kormány ellen fordulnának. De hogy tőlük nem kell tartani, ez is csak javukra irandó. Annál nagyobb a kormány kötelezettsége, hogy hű támaszainak érdekét előmozdítsa. Akár 600, akár 800 forintban szabják meg a minimális papi jövedelmet: állami budgetünk ezt bizvást elbirja már. Eddig vártak keresztényi türelemmel, most negyvennyolcz esztendővel negyvennyolcz után tegye jóvá az állam, a mi roszat miveltek a mostoha viszonyok e jó és igaz magyar emberekkel.

Igen nagy lépéssel haladt előre e kérdés a reformátusok egyetemes konventjének április 21. és következő napjain tartott gyűlésein. Itt mindjárt az első napon maga Tisza Kálmán, kiről feltehetjük, hogy csak olyanba kezd, a mi kivihető, inditványozta, hogy irjon fel a konvent a kormányhoz, kérvén 870,000 korona állandó államsegélyt, mely összeg a 800 frtos minimum életbeléptetésére szükséges; ha pedig ez most még nem lehetséges, intézkedjék a kormány, hogy legalább a 600 frt minimumhoz szükséges 421.000 korona már a jövő évi költségvetésbe felvétessék.

Ez inditványt a konvent egyhangulag elfogadta és ennek értelmében már feliratot is intézett a kormányhoz. Különösen kiemelendő e felirat indokolásából a következő rész, mely saját egyházunkra is egészen találó.

„Nemcsak egyházunk érdeke, hanem hazafias kötelességünk ösztönöz arra, miszerint Nagyméltóságod kegyes figyelmét felhivjuk azon Nagyméltóságod előtt bizonyosan ismeretes szomorú körülményre, hogy lelkészeinknek, úgy más felekezetekhez viszonyitott, mint általában véve is szomorú helyzete majdnem üresekké tette theologiai intézeteinket, s hogy az anyagi szükség nyomása alatt a segélynek most már halaszthatatlanná vált megadása nélkül nemcsak a fentartási összeg, de arra alkalmas lelkészek hiányában is kénytelenek

leszünk nagyon sok helyen feladni oly állomásainkat is, hol csupán egyházunk s lelkészeink szájából hangzott a magyar szó.“

Meg vagyunk győződve a kormány jóakaratáról s nem kételkedünk, hogy a közel jövő e kérdést az összes protestans papokra nézve előbbre viszi.

— — —

A mult hónap második felében igen nagy port vert fel a középiskolai vallástanítás kérdése. A középiskolai tanár egyesület választmánya ugyanis a II. országos és egyetemes tanügyi kongressuson megvitatandó tételek közé felvette e tételt is: „A vallásoktatás helye a középiskolában,“ és annak előadásával megbizta Szigetvári Ivánt, az egyesület főtitkárát. Szigetvári az ápr. 16-án tartott ülésen előhozta, hogy midőn e tétel előadására vállalkozott, előre kijelentette, hogy a vallásoktatás eltörlését fogja inditványozni; most kérdi, hogy nem tartja-e a választmány az egylet érdekével ellenkezőnek, hogy habár nem az egyletben, de az egylet által rendezett szakosztályban és éppen az egylet egyik tisztviselője tartson ilyen előadást. Ő hirdette ezt más téren is, az egyletet pedig nem akarja bajba keverni.

A választmány tagjai, mindannyian tekintélyes tanügyi férfiak, nagyobb részben olyan nyilatkozatokat adtak, mintha a vallásoktatást csakugyan ki akarnák rekeszteni a középiskolából. Igy *Alexander B.* kijelenti, hogy ha Szigetvári atheista szempontból ellensége a vallástanításnak, akkor előadását ellenzi, ha azonban kifejti a mostani vallástanítás hibáit és arra az eredményre jut, hogy a középiskolákban el kell törölni és a családra bízni, akkor előadását a kérdes megvitatása czéljából hasznosnak tartja. *Beöthy Zs.* a következtetést nem tartja helyesnek, melyre Szigetvári jutott. Ha rosz a vallástanítás, mit maga is olyannak ismer, abból nem az eltörlés, hanem a reformálás szüksége következik. *Vámossy* látott esetet, hogy 13 éves katholikus gyerek a bűnök tanulása közben összecsapta kezeit, hogy annyiféle bün van s azt neki a vallásból kell megtanulnia.

A választmány kivánatára Szigetvári még egyszer nyilatkozott és kijelentette, hogy meggyőződése szerint a vallás magán ügy. Ne avatkozzék az állam sehol a polgárok vallásába. Tanítsa azt a család. Reformálni a tanítást nem lehet és ha azt kivánják tőle, hogy a reformálásra tegyen javaslatot, arra nem vállalkozik. Nézete szerint előbb-utóbb csak oda kell jutnunk, hova a nyugati államok egy része már elérkezett, hogy t. i. a vallástanítást a középiskolában eltörölték.

A választmány ez előzmények után is az előadást fölveszi a programmba és előadónak Szigetvárit kijelöli.

Ez azonban nagy forrongást idézett elő az országos Középiskolai Tanár-egyesület tagjai körében Sokan bejelentették az egyesületből való kilépésüket. A kath. középiskolák tanárai testületenként tiltakoztak a választmány határozata ellen. Erre a választmány ujra összeült ápr. 27-én s mivel az egyesület életét e forrongás által veszélyeztetve látta, határozatának azt a magyarázatát, hogy az a középiskolai vallásoktatás ellen tüntetés volt, félreértésnek nyilvánította. Beöthy

Zsolt, az egyesület elnöke, egy hosszabb nyilatkozatot tett közzé, mely azt mondja, hogy a Szigetvárinak adott megbízás csak egy kérdés mibenlétének, történeti fejlődésének és jelen állásának előadására szólt. Ha előadó javaslatokat is tesz, azok csak az övéi és nem egyszersmind a megbizóké is s azokkal szemben mindenki, így az egyesület tagjai is szabadon kifejthetik és érvényesíthetik eltérő nézeteiket. Kijelenti, hogy a választmány a vallásoktatás reformját szükségesnek tartja. Minthogy azonban a mindenek felett nyugalmat, elfogulatlanságot s kölcsönös bizalmat igénylő tárgyalásra a félreértések felmerülése utáni időt a választmány nem tartja alkalmasnak, a vallásoktatás kérdését a kongresszus napirendjéről leveszi. *Szigetvári* is külön nyilatkozatot adott ki, melyben megütközésének ad kifejezést, hogy nálunk a vallásoktatás kérdését még tárgyalni sem szabad akkor, midőn a katholikus gyüléseken a legnagyobb nyilvánosság mellett szabad azt hirdetni, hogy el kell törölni az állami iskolákat, felekezetivé tenni az egész közoktatást stb. Csudálatosnak tartja, hogy a latin és görögnyelv tanítása vagy kiküszöbölése fölött szivesen vitatkoznak, de a vallástanítást szóba sem lehet hozni. Mindazáltal helyesli a választmány eljárását, hogy t. i. a vallástanítás kérdését a történtek után levette napirendről.

Mi csakugyan igaznak és helyesnek tartjuk a választmány álláspontját, sőt még a Szigetvári érvelését is, csak a tanítás eltörlését már nem.

A vallás csak annyiban magán ügy, mint a nevelés általában s a nevelés annál hiányosabb, minél kevesebb van benne a vallásból. Vegyék el a középiskolának bármelyik tárgyát és a nevelésen nem fognak akkora csorbát ütni, mint ha a vallásoktatást veszik el. Annyi azonban elvitázhatlan, hogy reformálni kell. Nem kell megtűrni a középiskolai vallásoktatásban semmi olyat, a mi erkölcsrontó vagy észbutító. A vallás, mint tantárgy, mindaddig szent bohóság marad a középiskolák tanulói előtt, míg az nem egyéb, mint megfoghatlan teremtési história, érthetetlen csudák elősorolása vagy bünök osztályozása. Ha pedig ezek helyett a jellem, akarat és érzés kimüvelését tüzzük ki czélul a vallás tanításánál, akkor az egyik legfontosabb tantárgy.

* * *

Az angolországi unitáriusok ez évi közgyülésüket pünköst második napján kezdve tartották. Egyházi beszédet mondott ez alkalommal Manning E. J. sheffieldi lelkész Jel. III. 8 alapján: *Tudom a te cselekedeteidet. Ime adtam eléd megnyilt ajtót és senki sem tudja azt bezárni, mivel kevés erőd van, mégis megtartottad az én beszédemet és nem tagadtad meg az én nevemet.* A beszédben azt tárgyalja, hogy az unitárius egyház hasonló a filadelfiabeli gyülekezethez, melyről e sorok irattak.

A brit és külföldi unitárius társaság évi jelentéseiből megemlitjük, hogy évi bevétele 1895-ben 5745 font sterling volt, a skót alapé pedig 1042 font. A kiadás csaknem ugyanennyi. Ebből egy-

házak segítésére fordíttatott 2222 font, könyvek terjesztésére 532 font, külföldi segélyekre 256 font. A társaság szétosztott 207,000 vallásos íratot és 1071 könyvet.

A gyülésen megjelent idegen képviselők voltak Hoar F. György, senator, az amerikiai egyesült államokból, Sunderland F. J. lelkész ugyanonnan, Hocart J. lelkész Brüsszelből és Lőfi Ödön oxfordi magyar tanuló. Leveleket küldöttek: Signor Bracciforti Milanóból, Bonet Maury tanár és F. de Schickler br. Párisból, Ferencz J. püspök Kolozsvárról, Dr. Lunge Zürichből, Dr. Oppert Berlinből, Turner H. Sydneyből, Lyche Tambo H. Christianiából; Dr. Oort és Kroese H. W. lelkész, a németalföldi protestáns egyesülettől, és Friese Otto a németországi protestáns egyesülettől.

A konferentia tárgyai között legérdekesebb volt Sunderland F. J. amerikai lelkész jelentése Indiában tett tapasztalatairól. Őt a brit és külföldi unitárius társaság küldötte ki Indiába, hogy ott tapasztalatokat szerezzen. Az odautazás négy hónapját vette igénybe. Ott eltöltött 92 napot és a hosszu tengeri utazáson kivül meg kellett tennie magában a nagy indiai birodalomban 7500 angol mértföldnyi útat vasuton, 500 mértföldet folyami gőzösön, 200 mértföldet szekeren, 150 mértföldet lóháton és 20 mértföldet trappan, azaz olyan hordozható széken, melyet emberek visznek hátukon, mikor az út igen meredek és lóval nem járható.

Fogadtatása mindenütt nagyon szivélyes volt. Hiszi, hogy ha más eredménye nem is lesz az ő útjának, mint a mit már ott elért, az is meg érdemelte az ő utazási költségeit és fáradalmait. Meglátogatta az ott levő unitárius missiókat s hiszi, hogy azokba lelkesedést és bátorságot öntött. Különösen nagy örömmel fogadták a Brahmo Somaj hivei, kiknek hite Istenről egészen megegyezik az unitáriusokéval s kik maguk nagyon ohajtják a velünk való érintkezést. Sok tárgyról beszélt nekik, melyekben az unitárizmust ismertette inkább csak ethikai oldaláról és a hallgatóság, mely némely esetben 6000 volt, a legnagyobb érdeklődéssel hallgatta szavait, ugy hogy ideje ki lévén mérve, sajnálattal vált meg Indiától. Sőt nemcsak a Brahmok, hanem mások is igen örömest hallgatták.

Azt az érdeklődést, melylyel fogadták, igen szépen bizonyítja az is, hogy jóllehet 2500 unitárius íratot vitt magával és a legnagyobb takarékossággal élve csak akkor adott valakinek, mikor tőle személyesen kérték, mégis már ott léte első napjaiban mind elfogyott, ugy hogy ezután csak a czímeiket jegyezte fel azoknak, kik hozzáfordultak. E czímekre a brit és külföldi unitárius társaság titkára eddig 7500 iratot küldött el postán. Papoknak a folyóíratokat egy évig ingyen küldik.

Sunderland lelkész szerint ez a rokonszenves fogadtatás nem maradhat felelet nélkül az angol unitáriusok részéről. Éppen ezért némely ajánlatokat is tett a teendőkre nézve. Ez ajánlatok a következők:

I. Leghelyesebb kiindulás a már ott létező kicsiny missióknak az erősítése. Ilyen eddig elé három van: egy Madrasban, mely már száz esztendős, a másik a Khasik között, mely 8 év előtt alakult

benszülött átállókból, a harmadik az, melyet Akbar Masih az északi rész közepéből Banda városból intéz, levelezés, sajtó és vándor tanítások által. Ezek fenntartandók bizonyos eszközlendő változásokkal. II. Felállitandó egy unitárius könyves bolt és ebben posta missio. Ugyanis a benszülöttek nem tudják az unitárius iratok megszerzését eszközölni sem Londonból, sem az amerikai központból, Bostonból. Ennek legjobb helye volna Calcutta. Itt már alkalmas személyt is kapott e czélra. Fiókok volnának felállíthatók Madrasban és Bombayban is, mely helyeken szintén szemelt ki erre alkalmas egyéneket. III. Ajánlja, hogy a Brahmok között a nevelésben is nyujtsanak segélyt. Erre legczélszerübbnek látszik, ha Manchester Collegeban három tanulót elfogadnak s ezeknek ösztöndíjat adnak, még pedig ugy, hogy a theologiai tanfolyam mindenik évére f-lvesznek egy-egy tanulót, kikből igy papokat és missionariusokat nevelnének. IV. Küldessék legalább egy angol missionarius Indiába. Egy tehetséges, szolid tudományú és szervező missionariusnak ott szép szerepe lenne. Erre is legalkalmasabb hely volna Calcutta, úgy azonban, hogy a kiküldendő legalább az év fele részét más helyeken töltse el.

Sunderland lelkész egy óráig és husz perczig beszélt, mely idő alatt még sok mindenről szólt, ismertetvén az indiai vallási viszonyokat, a missioi munka minemüségét, Anglia kötelességeit India iránt. A hallgatóság nagy figyelemmel hallgatta s előadása után azonnal igen szép összeget irtak alá az indiai missio számára. Egy névtelen egyedül évi 500 font sterlinget irt alá, vagyis 6000 frtot.

A konferentia többi tárgyainak ismertetését tér szűke miatt mellőznünk kell. Különben is azok reánk nézve kevésbbé érdekesek.

A németországi protestáns egyesület, mely 1865-től 1890-ig csaknem minden esztendőben, de legalább minden másodikban megtartotta a maga gyüléseit, melyek a szabadelvü protestantizmusnak ünnepnapjai voltak, 1890. óta különböző kellemetlen körülmények miatt létezésének igen kevés tanujelét adta. Már-már mindenki azt hitte, hogy az egyesület, melynek annyi nagy theologus tagja volt, megszünt végképen. Annál nagyobb örömmel vette minden szabadelvüen gondolkozó theologus, mikor meghallotta hogy az egyesület nem halt meg, hanem csak aludt, mig új nap sütött fel. Ez évnek husvéthetén az egylet tagjai nagyon sikerült gyülést tartottak Berlinben, melynek ily sikerét 6 évi szünet után alig remélte valaki.

A gyülésen jelen volt 316 egyesületi tag, mig azokkal együtt, kik nem voltak tagok 1000 körül volt a résztvevők száma. A sok jeles közül, kik ott voltak, megemlítjük a következőket: Schröder, Weber Albert, Schwarz H. A., akadémiai tagok, Nippold professor Jénából, Pfleiderer Berlinből, Egidy és Lehmann-Hohenberg Kielből. A németalföldi és schweizi szabadelvü protestáns egyletek szintén küldöttek képviselőket a gyülésre. A istentisztelet alkalmával Klapp hamburgi lelkész alkalmazta beszédében I. Kor. 15, 9-10 szavait az egyesületre.

A gyülés az egyesületnek új szervezetet adott, mely szerint

annak székhelye minden három évben változik. Legközelebb a vezetés a hamburgi egyletre megy át, hol mint szabad birodalmi városban, az egyesület a porosz egyházi sereg karjaitól szabadon mozoghat.

Két fontos tárgyat beszéltek meg a gyülés két utolsó napján. Az első volt: *Egyház és tudomány.* E tárgy különösen időszerü volt, a mennyiben a szabad kutatásnak ma rosz ideje van Németországban. Mihelyt valamelyik theol. falkultás a traditiok sötétében kutatni kezd, a porosz Cultusministerium azonnal u. n. Strafprofessorokat küld oda. Az új agenda bevezetése, melyet mi liturgiának neveznénk, s mely szerint az apostoli vallástételt minden vasárnap szószerint idézik, akár hisznek benne, akár nem, egy másik jele a visszaesésnek. Egy papot meg épen letettek hivatalából, mivel nem akarta az egyházi formulárékat szószerint használni s a katechismus szavait a gyermekekbe betüről-betüre beverni.

Az utolsó nap tárgya volt: a jelenkor keresztény socialismusa. Előadó azt tartja, hogy azoknak a társadalmi kérdéseknek, melyekről Jézus semmit sem szólott, a politikai pártokban kell megoldatniok s az egyháznak minden pártot keblére kell ölelnie.

Mi mindenesetre sikert kivánunk a protestans egyesületnek, mint a szabad vizsgálódás hiveinek s a sötétség ellenségeinek.

GÁLFI LŐRINCZ.

GYÖNGYMONDATOK.

Eredendő bün.

Figyelemmel vizsgálva az ember érzékeit és szenvedélyeit, azokat oly jól idomitva látjuk azon czélhoz, a miért adattak, hogy nem lehet osztani azok gondolkodását, a kik azt mondják, hogy azok az eredendő bűn által egészen megromolva volnának. Érzékeink oly készséggel figyelmeztetik lelkünket az öröm és fájdalom, a kedves és nem kedves izlések s egyéb érzések által a felől, a mit az élet fenntartására tennünk, vagy nem tennünk kell, hogy nincs ok rá azt mondani, hogy ez a rendszer és pontosság valamely bün eredménye volna. *Malebranche.*

Erény.

Semmi emberi nyelv nem oly ékesszóló és meggyőző mint az erény. *Lamartine.*

A ki az erényt teljes szépségében hideg vérrel tudja nézni, — a ki azt legmeghatóbb bájszinnel tudja lerajzolni a nélkül, hogy arra megindulna, hogy irányában szeretetre ragadtatnék; az ily lény — ha ilyen létezhet — menthetetlenül rosz ember, egy erkölcsi hulla. *Rousseau.*

Az erény feláldozása a kis érdeknek a nagyobbért, a percznyinek a tartósért, a kétségesnek a bizonyosért. Az erény mindazon fogalma, mely nem ezen ismeretből indul ki, oly homályos, a mily semmi az indoka. *Bentham.*

Az erény egy okszerü gazda, a ki beáll haladási pályájába s gyüjti kamatait. *Bentham.*

Az erényesség szerencséje jöhet néha a természetből, de érdeme soha sem jöhet egyébünnen, mint az okosságtól. *Fontenelle.*

Az erényt érzelem útján kell szeretni, s nem ösztönből. *Malebranche.*

Jobb, ha az emberben hiányos erény van, mint, ha semmi erény sincs. És megbecsülhetlen nyeremény korán adni meg magát teljesen az erénynek. *Féder Henrik.*

Az erény nem azt nézi, mit tett, hanem hogy mit kell még tennie, — s nem arra figyel, a mivel bir, hanem aminek még hiával van. A honnan nem aval látjuk dicsekedni, a mit megnyert, hanem a további megnyerendőről gondoskodni. Sohasem hiszi, hogy tetőpontra ért. Vitézi pályaútban látja magát, nem győzelmi dicsőségben; azért nem tesped, nem lankad, mintha most készülne kezdeni. *Petrárka.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

IRODAMI ÉRTESITŐ.

A »Keresztény Magvető« története.[1] A »Keresztény Magvető« az unitáriusok folyóirata. Alapitásának ideje a nemzeti élet egy nevezetes fordulópontjával esik össze. Mikor az elnyomatás után a fölszabadulás hajnala kezdett a nemzet felett derengeni, akkor született és öltött testet e folyóirat eszméje. A többi protestáns egyházakkal együtt sokat zaklatott és még püspökválasztási jogától is megfosztott egyház kezdett szabadabban lélegzelni és erőit összegyüjtve az alkotás munkájához látni. Nem kis aggodalommal gondoltak akkor is arra, hogy a nyilvánosság elé lépjenek, mert bármily általános is volt a szabadság vágya, a vallási szabadelvüségnek még nagyon óvatosan kellett, már hiveinek nem nagy számánál fogva is, mutatkoznia. De éppen az a körülmény, az az indok, hogy a csekély számot értelmi sulylyal kell pótolni, eldöntötte a kérdést. A »Keresztény Magvető« 1861-ben megindult a nemzeti irodalomban szép költői nevet szerzett Kriza János püspök és a folyóirat egyik legbuzgóbb harczosa, Nagy Lajos tanár szerkesztésében.

A »Keresztény Magvető« eleinte egy kötetben egyszerre jelent meg s tulnyomólag gyakorlati használatra szánt egyházi beszédeket tartalmazott, történelmi és tanügyi tanulmányoknak csakis a »Függelék«-ben adva tért. Igy adatott ki az I. köt. 1861-ben és a II. köt. 1863-ban. A III. kötetnél (1867) azonban, mikor a szerkesztést Ferencz József lelkész, a mostani jeles püspök és Buzogány Áron tanár, később vallás- és közoktatásügyi titkár s azután tanácsos vették át, a tanulmányok, értekezések kezdenek előtérbe lépni, hogy aztán mind nagyobb, mind több helyet foglaljanak el a kötetben. Innen kezdve a »Ker. Magvető« egyébkép is változáson megy keresztül. 1870-től fogva évenként megszakitás nélkül évnegyedes füzetekben adatik ki, 1875-től pedig két havi füzetekben. Ez átalakitás első sorban Ferencz Józsefnek köszönhető, kinek a folyóirat körül kiváló érdemei vannak s ki szerkesztőtársaitól támogatva, kilencz kötetet bocsátott ki, az V., VI., VII., VIII. kötetet Kovácsi Antal tanárral, a IX. és X. kötetet s részben a XI-iket Simén Domokos-sal szerkesztve.

1878-ban Péterfi Dénes lelkész és Kovács János tanár lettek a »Keresztény Magvető« szerkesztői, a kiknek szerkesztésében jelenik meg ma is a folyóirat, évről-évre kiadott, már nagyszámu kötetei azt a törekvést tükrözve vissza, melylyel az unitárius kereszténység hiveinek igényeit tudományos és gyakorlati tekintetben kielégitni és a vallási szabadelvüségnek méltó képviselője lenni igyekszik. Lapjain érezhetők ama magasabb eszmei áramlatok, melyek korunk gondolkozását mozgatják. A vallás nagy igazságait hitbölcseleti értekezésekben védelmezi; az egyház tanulságos multját történelmi tanulmányokban tárja fel; a vallásosságnak válogatott egyházi beszédekben nyujt tápot; a nevelésre és oktatásra nézve józan elvek irányítják; szemléiben a szabadelvűségnek bárhol történő nyilvánulásait éber figyelemmel kiséri; az újabb vallási törvények, a politikai szabadelvűség nagy alkotásai mellett, anyagi tekinteteket félretéve s csupán a nemzeti haladást tartva szem előtt, lelkesűltséggel

---

[1] E rövid ismertetés az »Ezredéves országos kiállitás« II. közmivelődési csoportbizottságának felhivására iratott, a felhivás által megszabott terjedelemben.

és következetes kitartással küzdött; a külföld rokon vallási gondolkozóival állandó, nemzeti érdekeinket is gondosan ápoló összeköttetést tart fenn. Ez a »Keresztény Magvető« és ez kiván lenni a jövőben is.

Munkatársainak névsora és munkálkodásuk ismertetése egy külön irodalomtörténeti tanulmánynak lehetne tárgya. Ferencz Józsefen kivül a folyóiratnak eleitől fogva dolgozótársai voltak: Brassai Sámuel, Jakab Elek, Kőváry László, Albert János, Benczédi Gergely s azok ma is. És azok egyházunkban az irodalomnak aránylag szép mivelői, kik fáradhatlan buzgósággal működnek közre. Sőt egyházunkon kivül álló irók is szivesen keresik fel folyóiratunkat, kik közül legyen elég megemlítenünk gr. Kuun Gézát. Főmunkatársak: Kanyaró Ferencz, dr. Gál Kelemen, Gálfy Lőrincz.

A »Keresztény Magvető« közleményeiben irodalmi szinvonalra törekszik és ma XXXI-ik évfolyamát irja.

Péterfi Dénes.

»A Kolozsvári Nyomdászat Története cz. alatt jelent meg Ferenczi Zoltántól, az erdélyi múzeumi könyvtár érdemes igazgatójától, egy érdekes könyv melynek kiadása a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara áldozatkészségét, díszes kiállitása az Ajtai K. Albert kitünő nyomdáját dicséri. (Kolozsvár, 1896. N. 8 r. VIII. és 118 l. Egy fametszettel és sok hasonmással.)

Sok volna olvasóink előtt beszámolni mind arról, mit e szép könyvben találhatunk. Számadatok alapján kimutatja benne Ferenczi, hogy Kolozsvár a multban is csaknem oly erős szellemi középpont volt, mint a jelenben. Ily szellemi középponttá első sorban a XVI. és XVII. században virágzott Heltai-nyomda tette. Melegen méltatja Heltait, kinek »működése örök emlékezetre méltó irodalmunk és művelődésünk történetében«; vagy Szabó Károly szép szavaiként: »Heltainak dicsősége egy fénysugárral gazdagabbá teszi Kolozsvár szép multját . . . A Heltai törekvése és munkássága által kijelelt irány mintegy szellemi utmutatóul szolgál e városnak, hogy multjához hiven, a jövőben is a nemzeti miveltség és tudományosság egyik életerős középpontja legyen.« (20. l.)

1661-ig tart a Heltai-nyomda működése. Ez idő alatt Ferenczi Zoltán szerint 252 művet adott ki. A XVII. száz végén felállitott unitárius nyomdában 24 mű jelent meg. Hogy e két szám jóval alább áll a valóságnál, az bizonyos.

A Szabó Károly két kötetes munkáját használta fel első sorban Ferenczi műve összeállitásánál. Sajnálni lehet, hogy forrása hibáit és tévedéseit nem javitotta ki. Lengyel Andrásné nyomdáját emlegeti pl. az unitárius egyház nyomdája helyett, mely szerinte 1691-ben s nem 1697-ben kezdette meg működését. A mellett Veracius-testvérekkel állittat fel Kolozsvárt nyomdát, kik csak azért jöttek Velenczéből városunkba, hogy Bethlen Miklós kényesebb könyveit kinyomtassák. Az unitárius könyvek censuráját is tagadja Ferenczi, hogy mily gyönge alapon, az saját könyvéből is kimutatható. E könyv kiadásával a Ferenczi Zoltáné lett a kolozsvári nyomdászat történetének megirásánál a kezdeményezés dicsősége. Ő mutatta ki, bár csak vázlatosan, először együttesen az anyagot s ez méltányolást érdemel. De jóval nagyobb lenne az érdem, ha egy második javitott kiadásban bibliografiai pontossággal tár-, gyalná a kolozsvári nyomdászatot, mely szép és érdekes tárgy csaknem egy Erdély mivelődéstörténetével. 1900-ban negyedfél százas évfordulója lesz az első erdélyi magyar sajtó felállitásának. Ez évfordulót érdemes volna e mű újabb és teljesebb kiadásával megünnepelni.

Kanyaró F.

A Jóslat, drámai költemény öt felvonásban. Irta Rédiger Géza. Nyomatott Marosvásárhelyt az ev. ref. collegium betüivel. 98 l. Szép és kifejező nyelven irt drámai költemény, melyen a szerző sok ideig nagy gonddal dolgozott. Cyrus ismeretes meséjét adja elő, kinek szüleit Astyages, méd király üldözi, trónját féltvén a születendő gyermektől. Álma (s a jóslat) mégis teljesül s a darab Cyrus és a perzsa faj győzelmével végződik.

Némi halvány vonatkozás sejthető e drámának tárgya, a régi méd és perzsa faj viszálykodása s a mostani osztrák és magyar versengés közt a vezérszerep elnyeréseért, mert ép oly »hunczut a méd.« Perzis egy Petur-féle alak. A nagy intrikus Artambares éktelen púpos alakja ellenére, főfő tanácsadó kanczellár lesz, ki bókokat mond és kezet csókol a királykisasszonynak. Zoá egy magyaros szobaleány. — A királykisasszony születendő gyermekétől retteg Astyages és trónját félti. Artambares szintén trónra vágyik, melyet a király meggyilkolásával akar elérni, bár ugy látszik, párthive nem sok van. Ez a nagy cselszövő kezet szorít a rablófőnökkel s jó barátinak nevezi a felbérelt zsiványokat. Az elrabolt Mandanét hajnalban egy elhagyatott remete-házba viszik. Kambyses, a királyleány jegyese fogadja ott perzsa szent képében, sötét szerzetes álruhában. Ugyan ő még az éjjel a királyi palotában volt, mint Mandané sikoltásából kivehető.

Nincs terünk mélyrehatón bonczolni a drámai fejleményeket. Csak azt sajnáljuk, hogy a gondatlan kiadással sok helyt a legszebben zengő verssorok rontva vannak. A vásárhelyi nyomdának nincs tanult korrektora, ki a jámbus titkait értené. Ezért »mosolygj, mosolygj« m o s o l y o g j, m o s o l y o g j lesz, a lányból l e á n y stb. Különösen a 35—38. lapok tarkálnak a zavaros verslábaktól, miket egy kis gonddal el lehetett volna kerülni. Az 1-ső felvonás 2-ik jelenete nincs föltéve, később a jelenetekre felosztás el is marad. A kiállítás különben tetszetős, a betűk szép metszésűek. Ára a műnek 1 frt, mit bőven megér az érdekes költemény. (*K. F.*)

Emléke Ferencz József unitárius püspök, kir tanácsos, lelkészi és tanári működése negyven évi jubileumának. Boros György szerkesztésében Kolozsvárt a Gámán-nyomda kiállitásában jelent meg e könyv, mely a Bölönben lefolyt szép ünnepély leirását tartalmazza. Ára 50 kr.

Theologiai Ismeretek Tára czimü vállalat ismét új füzettel gyarapodott. Megjelent ugyanis a VII. füzet, mely a »*H*« betü alá eső anyag második felét és az »*I*« betü alattiak első felét foglalja magában. Több jeles darabja melett kimeritően szól a hegyi beszédről, Heltai Gáspár életéről és működéséről, bemutatja a helvét-magyar és holland-magyar egyházi érintkezéseket, a hugenották szereplését, Husz János reformátori pályáját s későbbi követőit, a huszitákat, psychologiai és történeti alapon fejtegeti az imát, továbbá hüséggel, igazságosan irja le az egyházban »Incze« név alatt ismeretes pápák munkáját és az inquisitio véres tetteit. Ez újabb füzetre is teljesen ráillik korábbi véleményünk, hogy t. i. szabad szelleménél és hézagpótlóságánál fogva a protestansok szélesebb körben megszerezzék. A 12 füzetre tervezett mű ára 6 frt, melyet Zoványi Jenő lelkész szerkesztőhöz, Tiszaföldvárra kell küldeni. (*S. M.*)

Elemző vegytan. Kézikönyv kezdők számára. Irta dr. Nyiredy Géza. 2. k i a d á s. Kolozsvár, 1896. Szerző czélja az, hogy a kezdőknek oly kézikönyvet adjon kezébe, a melynek kalauzolása mellett az egyetemi előadásokon hallottakat olvasás utján kiegészithessék. A könyv beosztása a következő: az elemző

vegytan fogalma, beosztása; az elemzésnél előforduló fontosabb müveletek tárgyalása; az elemzéshez szükséges kémlőszerek készitésmódja; a minőségi elemzés módszereinek tüzetes tárgyalása. Itt különösen kiemelendő, hogy az elővizsgálati módszerek oly részletes és oly beosztással vannak tárgyalva, a milyen részletességgel és beosztással a magyar szakirodalomban e módszerek még tárgyalva nem voltak; ép igy az anyag előkészitése a rendszeres vegyi vizsgálathoz. A rendszeres vizsgálat keretén belül adja az egyes fémekre és savakra jellemző speciális reactiokat. Leirja azokat az eljárásokat, melyekkel egymás mellett előforduló több fém és sav elválasztását lehet eszközölni. Végül az utolsó fejezetben a legközönségesebb fém- és illanó mérgek és növényi alkaloidok felkeresésével foglalkozik. A könyv minősége mellett elég ékesszólóan bizonyit az a körülmény, hogy rövid pár év alatt a 2. kiadást érte meg, a mi tudományos könyveknél nálunk ritkaság. Kitartást kivánunk szerzőnék e téren a további munkához. (*Dr. G. K.*)

Előfizetésre felhivást bocsátott közre Cs. Pap József kolozsvári felsőleányiskolai tanár, ki az egyetemen az olasz nyelvet tanitja, Dante Divina Comediajának magyar forditására. Felhivásában azt mondja: ha csak egy is van a világirodalom remekei között, mely rákényszerit az önmagunkba való mélyedésre, az bizonyára a Divina Comedia. Korunk lázas és idegbontó munkássága közben nekünk még inkább szükségünk van a magunkbaszállásra, mint a költő korabeli embereknek. Forditása hű próza, mitől forditó több sikert remél, mint a verses alaktól. Az első rész czime: A pokol. Ára 1 frt, díszpéldány 2 frt. (G.)

Comenius A. János »Didaktika Magna« cz. müvet magyarra forditotta Dezső Lajos sárospataki tanár. Ára 3 korona.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kitüntetések. Az ezredévi ünnep alkalmából a király ő felsége, I. Ferencz József, *Ferencz József* unitárius püspököt és királyi tanácsost a közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül a II. osztályú vaskoronarenddel tüntette ki. Csakugyan a közügyek terén szerzett érdemek elismeréséül kitüntettettek: *Szász Károly* dunamelléki ref püspök a Lipót-rend középkeresztjével, *Baltik Frigyes* dunáninneni és *Müller Frigyes* erdélyi ág. hitv. püspökök a II-od osztályú vaskoronarenddel.

Nemzetközi Unitárius Conferentia. Az ezredévi ünnepély alkalmából Budapesten tartandó nemzetközi unitárius conferentia ideje sept. 6. és 7. napjaira állittatott meg az alábbi magyar és angolnyelvü tárgysorozattal: *Tárgysorozat. 1896. szeptember 6-án, Vasárnap.* Istentisztelet délelőtt 10 órakor az unitárius templomban. (Budapest, V. ker. Koháry-utcza.) Imát mond: *Gál Miklós*, budapesti lelkész. Egyházi beszédet tart: *Ferencz József*, püspök. *1896. szeptember 7-én, Hétfőn.* Konferenczia délelőtt 10 órakor az unitárius templomban. Elnökök: id. *Dániel Gábor*, főgondnok és *Ferencz József* püspök. 1. Elnöki megnyitó, id. *Dániel Gábor* főgondnoktól. 2. A mi a vallásban változó és maradandó. Felolvasás *Péterfi Dénes,* kolozsvári lelkésztől. 3. Az unitárius kereszténység állapota és kilátásai Angliában. Felolvasás *Dowson H. Enfield*, a britt és külföldi unitárius társaság elnökétől. 4. A lelkészi hivatás jelentősége egyházi, társadalmi és nemzeti szempontból. Fel-

olvasás *Kozma Ferencz* kir. tanfelügyelőtől. 5. Zárszó. *Ferencz József* püspöktől. — *Order of Proceedings. Sunday Sept. 6-th 1896.* Religious Service at the Unitarian Church (Budapest V. Koháry-Street) 10 A. M. Prayer by the Rev. *Nicholas Gál* Unitarian minister of Budapest. Sermon by Bishop *Joseph Ferencz. Monday September 7. 1896.* Meeting of the Conference at the Unitarian Church 10. A. M. Chairmen: *G. Daniel*, Chief-Curator and *J. Ferencz* Bishop. 1. Opening Address by *G. Daniel*, Chief-Curator. 2. The Transient and the Permanent in Religion, a paper by the Rev. *D. Péterfi*, Unitarian minister of Kolozsvár. 3. The Condition and Prospects of Unitarian Christianism in England, a paper by the Rev *Enfield H. Dowson*, President of the British and Foreign Unitarian Assotiation 4. The Importance of the Call of ministers from ecelesiastical, social and national standpoint, a paper by Fr. *Kozma*, educational-superintendent. 5. Concluding words by Bishop J. *Ferencz*. E tárgysorozat külföldi barátaink részvételéhez képest ki fog terjesztetni.

Egyházi illeték Németországban. A breslaui prot. egyházközségek közelebbről uj szabályzatot állitottak meg az egyházi illetékekre nézve. Az egyháztagok 14 osztályba soroztattak be az állami jövedelmi adó alapján. A legalsó osztályba esnek azok, kiknek évi jövedelmük 660 márk, vagy azon alóli összeg, mely után az egyházi illeték 2·40 márk, azután jönek fokozatosan a 900, 1200, 1650, 2100, 2700, 3600, 4500, 6000, 9000, 15500, 25500, 50000 márk jövedelemmel birók. A lelkészi fizetés legkisebb összege 2700 márk, a legmagasabb pedig 5700 m. A keresztelésért, esketésért is és minden egyes egyházi szolgálatért az egyháztagok a szerint a fokozat szerint fizetnek, melybe évi jövedelmük szerint vannak besorozva. Az egyházközségek e szabályzatot egyhangulag fogadták el és kivitelét meghatározták.

Külföldiek házassága. A belügyminister egy bécsi lakos folyamodására kijelentette, hogy miután se ő, se az a nő, a kivel házasságra akar lépni Magyarországon ez idő szerint sem tartózkodási helylyel, sem rendes lakóhelylyel nem bir, házasságra itt nem léphetnek, mert a házasság kihirdetésére s a házasságkötésnél való közremüködésre illetékes anyakönyvvezető, vagy más polgári tisztviselő nincs. Hogy Magyarországon házasságot köthessenek, ahhoz föltétlenül szükséges, hogy legalább egyikök az ország valamelyik községében, habár csak átmenetileg tartózkodási helyet szerezzen, a mely esetben az anyakönyvvezető, kinek kerületébe a község tartozik, a kihirdetésre és a házasságkötésre illetékessé válik s a házasság megkötése többé nem ütközik akadályba.

Statistika. Ángliában a legujabb kimutatás szerint az unitáriusoknak, a missio állomásokat is belészámitva, van 354 egyházközségük; mintegy 20 lelkészi állomás ürességben van, de azért lelkészekben nincs hiány, mert mintegy 26-ra megy azoknak a száma, a kik készek állomást foglalni, ha arra meghivatnak. Más egyházakból áttért lelkészek száma: az anglikán egyházból áttért: 3; a congretionalista egyházból: 2; a róm. kath. egyházból: 1; összesen: 6, kiknek nevük most először jelenik meg a kimutatásban. Az összes lelkészek közül 97 neveltetett a „Manchester College"-ben, mely jelenleg Oxfordban

van elhelyezve, 100 a „Home Missionary College"-ben, mely Manchesterben van. Londonban az unitárius templomok száma: 22.

A HOLLANDI PROTESTANS TÁRSULAT. Huszonöt év óta áll fenn s nagy tevékenységet fejt ki a szabadelvü eszmék terjesztésében. 1895-ben 42000 franc bevétele volt. Jövedelmének nagy részét vallásos oktatásra, vándorpapok segélyezésére és vallási iratok terjesztésére forditja. Közelebbről egy uj énekes könyvet is adott ki, melyben a legjobb vallásos énekek vannak összeválogatva, s melyet 62000 példányban nyomattak ki. Az egyesülethez tartoznak Hollandiának legjelesebb theologussai. Tagjai voltak Kuenen és Scholten is. Az egyesület összeköttetést tart fenn a németországi Protestanten Vereinnal, a sweitzi prot. egylettel s a brit és külföldi unitárius társulattal.

A VIHAR. A vihar orditoz, bömböl és döngeti szerény kunyhóm fedelét, mint egy demonhad. Az esőt a szél kavarja, csapkodja, az erdők reszkető leveleit tépve, szagatva. Sürü felleg száll le és elfed mindent, mintegy sötét lepel Egy madár se csiripel, egy bogár se zummog. Az eszterhaj foly, csep, csep. csep, nyomasztó, nehéz, sötét idő! Csak azt érzem. Istenben vagyok és semmi mást. Minden egyébb, a vihar künn, a vihar benn, csakis amaz erő játéka, mely nem tőlem van, melyet nem én irányzok. De hogy én érzem azt, hogy benned vagyok, nekem különös erőt ad, hogy oltalmad alatt találjam magamat, oh Uram. Az eső és szél elvihetik az én kicsiny hajlékomat; betegség, nyomor, szenvedély megtörhetik szegény testemet, siettethetik a véget; de semmi sem szakithat el Istentől, az én lakóhelyemtől. Mikor a vihar elcsendesül, a fák ismét nyugodtan állanak; mikor az eső megszünik esni, a madarak ismét énekelni fognak, mikor a fellegek tisztúlni kezdenek, a nap ismét kisüt. Az erő kel. vihart csinál, mindent rombol, azután ismét elalszik. Az életerő felgerjed, a szenvedélyek dühöngnek, a tudatlanság vastaggá nő, a világ orditoz, az én lázong. Isten elrejtve. Az élet kevélysége enged, a szenvedélyek alászállnak, bölcseség fénylik, mint a nap, az én kegyes függésnek enged, Isten győz. Testvér, Isten mindenekben minden. (Mozoomdar.)

UTASITÁS A NÉVMAGYAROSITÁSHOZ. Olvasóinknak maguknak ugyan kevésbé van szükségük erre, de közöljük azért. hogy másoknak esetleg utasitást adhassanak abban az ügyben, melyben *Telkes* Simon minist. titkár, hitrokonunk, mint a névmagyarositó társaság elnöke, oly nagy buzgóságot fejt ki. 1. *Az anyakönyvi kivonatról.* A névmagyarositáshoz kivétel nélkül anyakönyvi kivonat (keresztlevél, születési bizonyitvány) kivántatik. Ha egy apának több gyermeke ugyanazon anyakönyvbe van bevezetve, akkor nem szükséges minden gyermekről külön anyakönyvi kivonat, hanem egy iven együtt mindnyájáról az úgynevezett „Családi értesitő" is elegendő. 2. *A bélyegről.* A bélyeg 50 krajczár minden nagykorú személy, valamint egész család után; ha azonban nagykorú családtag is van, azután külön kell az 50 krajczárt fizetni. A törvény értelmében egy kérvényen többen is folyamodhatnak, sőt egész községek is, de a bélyeg minden nagyorú után fizetendő Külföldi anyakönyvi kivonatokra még külön 15 krajczárnyi magyar bélyeg teendő. 3. *A folyamodvány kellékeiről.* A folyamodványt annál rövi-

debbre lehet fogalmazni, mivel benne nem szükséges elősorolni a névmagyarositás okait. Azonban a kérvényből nem szabad kifelejteni az aláirás és lakáson kivül a foglalkozást is kitenni. Szabad királyi és rendezett tanácsú városokban a tanácshoz, kis- és nagyközségekben a járási szolgabiróhoz kell íntézni s beadni a folyamodványt, a melyben az illető hatóság felkérendő, hogy a kérvényt pártolólag terjeszsze fel (a szolgabiró az alispán útján) a m. kir. belügyminiszteriumhoz. 4. *Az illetőség és honosságról.* Illetőséggel az 1886. évi XXII t.-czikk 11. §-ának *a)* pontja értelmében mindenki ott bir, a hol két éven át lakik s adót fizetett. Kiskorúak mindig szülei lakóhelyén birnak illetőséggel. Oly külföldi, a ki öt éven át az országban, bár különböző helyeken lakik, adót fizetett s valamely választási névjegyzékbe bejegyezve van: magyar honpolgári joggal bir. 5. *Az eljárásról kiskorúak és árváknál.* Fordul elő eset, hogy az apa kiskorú gyermekének megengedi a névmagyarositást, de ő maga nem változtatja meg nevét. Ilyenkor legegyszerűbb, ha az apa folyamodik fia nevében. Kiskorú árvák szintén meg magyarosithatják nevüket, melyhez az anya, mint természetes gyám, vagy a törvényes gyám beleegyezése kivántatik. Itt is legczélszerűbb, ha a gyám folyamodik és pedig legelébb az illetékes árvaszékhez bélyegtelen kérvényen s ennek engedelmét kikéri, melynek megnyerése után lehet csak, annak csatolása mellett a névmagyarositást kérelmezni. 6. *A névről.* A név szabadon választható, azonban kivánatos, hogy a név tapintatos és helyes választásánál úgy a nyelv törvényei, valamint a szerénység, aesthetika stb. szem előtt tartassék s legajánlatosabb ebben szakférfiak nézetét kikérni.

Iskolai értesitők: *A székely keresztúri áll. tanitóképző intézet 25. éves története s az 1894—95. isk. évi állapota.* Irta Borbély Sámuel, igazgató-tanár. 136 lapon a népnevelés fontos feladatát végző intézet története ügyesen összeállitva oly formán, hogy az érdemes iró az intézet keletkezésével kezdi s folytatva az elhelyezés, bútorzás, együttlakás, tanári testület, szervezeti változások, rendtartás, segélyezés rajzával a tanügyi állapotok ismertetésére tér át, röviden adja a különböző alapok történetét s végül az intézettel kapcsolatos gyakorló iskola 25 éves történetét vázolja. Egy csendben, zajtalanul működő intézet 25 éves fennállásának hű képét, történetét nyújtja e füzet. — *A Bethlen-kollégium legújabb története.* Kiadta a főiskolai elöljáróság. Nagy Enyeden, 1896. E főiskola történetét alapitásától 1622 1629-től 1868-ig megirta P. Szathmári Károly. Az előttünk fekvő nagy 8-ad rétű, 268 lapra terjedő mű 1861-től a jelen napogig tárja fel e gazdag tanintézet történetét. Az egész két részre oszlik. Az első rész 9 szakaszban megismertet a kormányzattal, tanárkarokkal, kollégiumi épületekkel, gyüjteményekkel, bennlakással, a tanitók segélyezésével, egészségügygyel, vagyonügygyel és az ifjúsági egyesületekkel A második rész a főiskola alkotó részeinek, a jogi tanfolyamnak, theologiai akadémiának, a tanitóképző intézetnek, gyakorló és elemi iskolának történetét adja — *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium értesitője* az 1894—95 isk. évről. Magyarország ezer éves fönnállásának emlékünnepére. Horváth József igazgató. Két részből áll Az elsőt a kollégium múltja czimmel *Koncz* József

tanár irta. E résznek első 29. ive már az 1883—1888 években megjelent,mellékletül az azon évi értesitőkhöz. Nagy utánjárással irt, elismerést érdemlő munka. Igen érdekes rész ebben a tanárok életrajzi adatai. Irodalmunk sok jelesének nevével találkozunk itt. A második rész a kollégium jelenét tárja fel Horváth J. igazgató szerkesztésében.

GYÁSZHIREK: *Simon József* máj. 9-én 61 éves korában jobb létre szenderült Toroczkón. Egyike volt toroczkói egyházközségünk legbuzgóbb hiveinek, vármegye biz. tag, a tűzoltó egyl. főparancsnoka, a helyi zeneegylet alapitója. Az elhunytban Simon József toroczkói aljegyző édes atyját gyászolja. — Létai Domokos, sinfalvi lelkészt és családját fájdalmas veszteség érte anyósa özv. *Kardosfalvi Török Rudolfné*, altorjai Vizi Rozália jun. 10-én 72 éves korában tört'nt halálában. — *Gyepesi Id. László Ferencz*, egyh. főtanácsi tag, Udvarhelymegye volt levéltárnoka, jun. 10-én 84-ik évében elhunyt Gyepesen. Előkelő családnak volt érdemes tagja.

Aranykönyv

AZ „EZREDÉVES EMLÉKALAPRA“ TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

(Második közlemény.)

33. Ádám Domokos, birtokos, Bözöd .... 5 frt.
34. Gál Miklós, lelkész Budapest .... 10 »
35. Gr. Triangi Assenzione sz. Nagy Irma, Kolozsvár.... 5 »
36. Sándor Mózes, kir. tanfelügyelő Sz.-Udvarhely....... 5 »
37. Ferenczi Mózes, énekvezér Várfalva .... 2 »
38. Barla Domokos, megyei pénztárnok Torda .... 5 »
39. Kis Tamás, tanitó Vargyas .... 1 »
40. Tarcsafalvi Albert, tanitó Vargyas .... 1 »
41. Székely István kir. aljárásbiró Gyulafehérvár .... 3 »
42. Musnai József, számvevő Dicső-Szt-Márton .... 2 »
43. Ádám Dénes, kir. táblai biró Kolozsvár............. 5 »
44. Boncza Miklós, országgyülési képviselő Budapest .... 10 »
45. Máté Sándor egyetemi könyvtári tisztviselő Budapest. 10 »
46. Szabó Sándor, alszámvevő D.-Szt-Márton .... 2 »
47. Geréb Zsigmond, lelkész Fiatfalva.................. 2 »
48. Balogh József, államvasuti főellenőr Kolozsvár ...... 2 »
49. Mészáros Farkas, Toroczkó-Szt-György............. 2 »
50. Benke Elek m. kir. adóellenőr gyüjtőivén Magyar-Láposon: Benke Elek 2 frt. Létai László 1 frt. Bulbuk Joachim 50 kr. Mánász Hubert 50 kr. Róth Samu 50 kr. Pap Sándor 50 kr. Bene László 50 kr. Berzán Miklós 20 kr. Grosz Béla 25 kr. Novák Gyula 50 kr. Gergely Teofil 30 kr. Puhk 30 kr. Besenszky János 50 kr. Fuchs Jakab 30 kr. Mártz N. 20 kr. Latis Elek 20 kr. Petruska Leo 20 kr. Moldován N. 30 kr. Adorján Imre 50 kr. Kovács Dániel 25 kr. Nagy Lajos 30 kr. Lapusán Gábor 20 kr. Lebedi János 20 kr. Váradi István 1 frt. Fuchs Béla 40 kr. Sipos Géza 40 kr. Összesen 12 frt.
51. Varga Dénes tanár és neje Májai Ivánka Torda..... 10 ftr.
52. Raffaj Zsigmond lelkész Verespatakon.............. 5 »
53. Csegezi Ferencz, Bágyon .... 5 »
54. Csipkés Ödön, alkapitány Torda .... 5 »
55. Andrási Gyula, levita gyüjtőivén Kis-Adorján: Andrási Gyula 10 kr. Adorjáni István ifj. 10 kr. Adorjáni Lőrincz 10 kr. Adorjáni Domokos 10 kr. Adorjáni János id. 10 kr. Adorjáni István id. 10 kr. Farkas Benedek 5 kr. Farkas Ferencz 50 kr. Farkas Elek 10 kr. Farkas Mózes 10 kr. Farkas Albert 5 kr. Tőkés Antal 5 kr. Tőkés Elek 5 kr.; együtt 1 frt 50 kr.

56. Ifj. Göncz Mihály lelkész és József János tanító gyüjtőivén Firtos-Váraljáról: Pál Márton 50 kr. Jánosi József 10 kr. id. Bálint Mihály 10 kr. ifj. Bálint István 10 kr. legifj. Bálint Mózes 10 kr. Pál József 10 kr. Márton István 1 kr. András Mózes 10 kr, Deák József 1 kr. András Ferencz 50 kr. József János 50 kr. Márton Sándor 10 kr. Göncz Etelka 31 kr. ifj. Bálint Mózes, Bálint Dénes, id. Bálint József, belső Bálint Mihály, Bálint Ferencz, Bálint Ambrus, ifj. Bálint József, Jánosi Ferencz, Márton Lajos, falső Bálint Mihály, Jánosi Mózes, ifr. Márton Ferencz, Márton József, Demeter Mózes, Andrási János, Györfi Ferencz, özv. Bálint Ferenczné, Balog István, Bálint Salamon, Jánosi István, András Sámuel, köz. Bálint Mózes, Andrási Mózes, András Mihály, Demeter Józseí, Andrási István, Deák Dániel, Andrási Ferencz, Szederjesi Mihály, Deák Mihály, Deák Sámuel, Sófalvi Lajos, Deák Sándor, Deák Márton, József Jánosné gabonában 2 frt 50 kr.; együtt 5 frt.

57—61. Nagy Lajos tanár gyűjtőivén Kolozsvár: Nagy Lajos 1 frt. Nagy Lajosné sz. Gálfi Nella 1 frt. Nagy Piroska 1 frt. Nagy Nella 1 frt. Nagy Zoltán 1 frt.; együtt 5 frt

62. Tóth Olivér és neje Sigmond Gizella Torda......... 10 frt.
63. Árkosi Béla bányatiszt Körmöczbánya.............. 5 »
64. Kimpel Ferencz Torda........................... 2 »
65, Özv. Rákosi Józsefné Abrudbánya................. 20 »
66. Orbók Ferencz, egyetemi quaestor Kolozsvár........ 2 »
67. Ferenczi Lajos, kántor-tanító Felső-Rákos........... 3 »
68. Böckel Károly, kereskedő Kolozsvár................ 2 »

69. Gábor Albert lelkész gyüjtőivén Martonosból: Ekklézsia 5 frt. Gábor Albert 1 frt. Máthé Józseí 50 kr. Vári Mózes 5 kr. Jakabfi Sándor 20 kr. Vajda Mihály 5 kr. Sófalvi Márton 5 kr. Pálfi Sándor 20 kr. Kovács Mihályné 9 kr. Sófalvi Mihály 5 kr. Kuti Juli 5 kr. Szilágyi Juli 8 kr. Bálint György 10 kr. Gálfi Pál 10 kr. Sebestyén János 10 kr. Fekete Mihályné 5 kr. Jánosi Mária 10 kr. András János 5 kr. id. Gálfi Ferencz 40 kr. András Lina 5 kr. Kovácsi János 5 kr. Gálfi Anna 10 kr. Fülöp Albert 10 kr. Gálfi József 10 kr. ifj. András Ferencz 5 kr. Gáspár János 10 kr. Gáspár Mózes 5 kr. Vas Dénes 5 kr. Vas Elek 2 kr. Gálfi Domokos 10 kr. Demeter Mózes 10 kr. Vas Miklós 5 kr. Jánosi Sándor 10 kr. Geley József 5 kr. Klein Tivadar 50 kr. Spielmann Á5rahám 20 kr. Ignatz Spielmann 10 kr. Vass Sándor 5 kr. Sipos András 5 kr. Id. András József 5 kr. Nagy József 5 kr. Ifj. Kiss Mihály 5 kr. Simon Lajosné 25 kr. Vas Károly 5 hr. Szentpáli Mária 10 kr. Gáspár Zsigmond 5 kr. Nagy Mária 5 kr. Fekete Biri 5 kr. Ádám Lina 10 kr. Szentpáli Ferencz 10 kr. Gáspár Sándor alsó 10 kr. Miklós Gergely 5 kr. Vas Mózes 5 kr. Gáspár Sándor 2 kr. Lukácsi Mózes 2 kr. Lőrincz Rebeka 10 kr. Vas Zsigmond 10 kr. Gáspár Sára 5 ké. Márton Lina 4 kr. Vajda Felencz 5 kr. Gáspár Mihály 5 kr. Szabó Mária 6 kr. Réti Mária 4 kr. Kis Józsefné 10 kr. Balogh Ferencz 15 kr. Jakabfi Mózes 10 kr. Fodor Ferencz 10 kr. Geréb György 10 kr. Geréb Zsuzsa 10 kr. Molnár János 10 kr. Kristóf Jánosné 15 kr.; együtt 12 frt 58 kr.

70. Péterfi Zsigmond és Molnár Sándor adománya Kolozsvár.................................... 25 frt.
71. Binecz Ilka Kolozsvár........................... 1 »
72. Csegezi Mihály és neje Albert Ilka Torda.......... 20 »
73. Kisgyörgy Sándor, lelkész Vargyas................ 2 »
74. Binder János, igazgató Alsó-Szováth............... 2 »
75. Ifj. Lászlóczky Sámuel, iparos Kolozsvár........... 5 »
76. Lászlócky Péter, iparos Kolozsvár................ 5 »
77. Buzogány Gyula, mérnök Komárom................ 1 »
78. Gyulay Árpád, pénzügyi titkár Kolozsvár........... 10 »
79. Nagy Elemér, főszolgabiró gy.-ivén Ny.-Szereda..... 1 » 25 kr.
80. Demeter Lőrincz, gyűjtőivén M.-Zsákod............ 5 » 17 kr.
81. Bedő Dániel, Kolozsvár......................... 5 »
82. Felszegi Gábor Dizső-Szt-Márton................. 3 »
83. Járay Róbert Deésfalva.......................... 5 »
84. Derzsi István Deésfalva......................... 5 »

85. Fazakas Lajos lelkész és Bartalis József tanitó gyüjtőivén a ny.-szentmárton—csikfalvi anya- s hozzátartozó leányegyházközségekből: Fazakas Lajos 1 frt. Fazakas Lajosné 1 frt. Tomcsik Anna 1 frt. Bartalis József 2 frt. Csinádi Istvánné 1 frt. Márton Ferencz 15 kr. Mihály Imre 20 kr. Adorján Ferencz 10 kr. Kis Ferencz 10 kr. Id. Dénes Sándor 5 kr. Márton Zsigmond 10 kr. Márton Zsigmondné 5 kr. Lőrinczi Mihályné 5 kr. Dénes András 15 kr. Adorján Judith 5 kr. Márton Mihályné 5 kr. Szabó József ifj. 10 kr. Fazakas Lajos 10 kr. Nagy Sándorné 5 kr. Kilyén Sándorné ifj. 5 kr. Nagy Zsigmond 10 kr. Nagy Sándor 20 kr. Nagy Sámuel 15 kr. Kádár Jánosné 5 kr. Kocsis Ferencz 5 kr. Kilyén Mózes 5 kr. Szilágyi Miklós 5 kr. Id. Kilyén Miklós 5 kr. Cs. Dénes Sándor 5 kr. Simon István 3 kr. Ács Istvánné 5 kr. Szélteleki Miklós 10 kr.. Sz. Dénes János 10 kr. Incze Józsefné 18 kr. Özv. Mihály Andrásné 5 kr. Dénes Zsigmond 5 kr. Jánosi Róza 5 kr. Kilyén Gábor 10 kr. Márton András 10 kr. Ifj. Incze Mózes 10 kr. Incze István 10 kr. Kiss József 10 kr. Nagy József 10 kr. Nagy Mihály ifj. 5 kr. Kovács Mózes 10 kr. Nagy Mihályné 5 kr. Mihály Sándor 5 kr. Szabó Ferencz 10 kr. Adorján Lajos 10 kr/ Ifj. Mihály Ferencz 5 kr. ifj. András József 5 kr. Nagy M. János 5 kr. Biró József 5 kr. Ercsei János 2 kr. Márton József ifj. 5 kr. Márton János ifj. 5 kr. Domjan Mihály 10 kr. Id. Balázs Györgyné 10 kr. Incze Anna 5 kr. Jánosi Boldizsár 5 kr. Jánosi Ferencz 5 kr. Jánosi Sándorné 10 kr. Kocsis Mihályné 10 kr. Id. Kiss Zsigmond 20 kr. Ifj. Mihály Imre 6 kr. Sipos Jáuos 5 kr. Incze Juli 20 kr. Máté Károly 10 kr. Sz. Incze Zsigmond 10 kr. Nagy F. Juliánna 5 kr. Nagy J. Juli 5 kr. Fazakas Fer. 5 kr. Nagy László 10 kr. Béres Ferencz 3 kr. Özv. Márton Andrásné 5 kr Cs. Fazakas János 10 kr. Balogh János 5 kr. Balogh Ferencz 5 kr. Incze Miklós 5 kr. Fazakas György 10 kr. Fazakas József 10 kr. Nagy Ferencz 5 kr. Márton Zsuzsánna 10 kr. Fazakas Györgyné 5 kr. Dénes Sámuel 10 kr. Ambrus Ferencz 10 kr. Ambrus Józsefné 20 kr. Márton Józsefné 10 kr. Suba Zsigmondné 20 kr. Együtt 13 frt 04 kr. (Folyt. köv.)

Ezen közlemény összege..... 285 frt 54 kr.
Az első közlemény összege ..... 340 » 33 »

Együtt..... 625 frt 87 kr.

Kolozsvár, 1896. jun. 5.

Ferencz József,
püspök.

ADAKOZÁS A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS TEMPLOM BELSŐ SZÉPITÉSÉRE.

(II. közlemény.)

Kőváry László	100	frt.
Ferencz Józsefné, Gyergyai Anna, püspökné	20	»
Gróf Mels C. József	20	»
Kápolnai János	10	»
Kadlec Mária	4	»
Sehnal Nándor	5	»
Kovács Dénes	5	»
Hauser Irén	5	»
Crkovszky József	5	»
Gáspár Mária	5	»

E közlemény összege 179 frt.

Az előző közl. összegét, 700 frtot hozzáadva, összesen: 879 frt.

A kegyes adakozóknak meleg köszönetet nyilvánitunk és kifejezzük azon reményünket, hogy még többen fognak a szép czélra adományaikkal közrejárulni. A hitben buzgó elődök áldozatkészsége a köveket hordotta össze templomunk falaihoz, a hálás utódokhoz mennyire illő dolog annak díszitését előségíteni, kegyeletesen áldozni és vallási buzgóságukat, a szó teljes értelmében, szép vonásokban a jövőre átörökítni!

Kolozsvárt, 1896. junius 20.

Péterfi Dénes,
unitarius pap.

1. Vargyasi körjegyző tkts Máthé János ur és kedves neje vargyasi tanitónő Teslák Ágnes urnő hitrokonok, elhunyt felejthetetlen leányuk Irma emlékére, konfirmatiói — virágvasárnapi — használatra az édes anya által saját kezüleg hímzett, kiválóan diszes templomi szószék takarót ajándékoztak a vargyasi unitárius eklézsiának. A kegyes adományért az eklézsia nevében forró köszönetünket nyilvánitjuk. — 2. Vargyasi nagybirtokos és ekl. főgondnok Méltóságos Dániel Lajos ur elhunyt szeretett neje Pálffy Mártha ő nagysága által, az ezer éves ünnepre tervezett és nagyrészben sajátkezüleg el is készitett, fényesen diszitett értékes urasztali takarót teljesen elkészittetve, a czélzott ünnepélyre s azutáni használatra az eklézsiának ajándékozta. A hitbuzgóság e nagybecsü ajándékáért midőn hálás köszönetünket eklézsiánk nevében kifejezzük, lelkünk mélyéből kivánjuk, hogy pártfogó urunk kegyes lelkü nejének emléke legyen áldott. — 3. Vargyasi Dimén Gergely és neje Pál Anna buzgó hitrokon házastársak az ezeréves ünnep alkalmából egy csinos és igen alkalmas urasztali kenyértartó tányért ezüstből ajándékoztak az eklézsiának. Ugyancsak az ezeréves ünnep alkalmából vargyasi Máthé E. Ferencz és neje Sós Rebeka hitrokon házastársak egy igen diszes kiállitásu aranykönyvet ajándékoztak az ezeréves emlékalap adakozóinak s minden más jótékony adakozások bejegyzésére. Az eklézsia nevében forró köszönetet mondunk e nemesszivü áldozatokért. 4. A vargyasi unitárius eklézsia gyülekezete az ezer éves ünnep méltó megörökitése alkalmából, közadakozás útján, kepeváltsági alapra 400 frtos alapitványt tett. Az iskolás gyermekek a pap és tanitó vezetése alatt a temetőt ákácz- és vadgesztenye csemetékkel körül ültették s faiskolába 400 darab eperfa csemetét ültettek. Szivből óhajtjuk, hogy mind az alapitvány, mind az ültetvények legyenek végtelen időkig hirdetői a hazaszeretetnek, áldozatkészségnek és vallásos buzgóságnak!

Vargyas, 1896. junius 2-án.

Szabó József, gondnok. — Kisgyörgy Sándor, pap.

Kálmán Mózes ur és neje született Gyarmati Juliánna, ujszékelyi lakósok, a fiatfalvi unitárius eklézsiának egy 20 frt értékű fekete bársony urasztali takarót ajándékoztak, mely nemes és jószivü adományukért fogadják e helyen is az eklézsia köszönetét.

Fiatfalva, 1896. május 28. — Geréb Zsigmond, unitarius pap.

A sepsiszentgyösgyi unitárius templomra adakoztak:

Unitárius egyházközség Kolozsvárt	20 frt.	
Méltóságos Szentiványi Gyula ur	15 »	
N. tiszt. Péterfi Dénes ur, Kolozsvárt	5 »	
Nt. Csifó Salamon ur S. Árkos	5 »	
Tek. dr. Nagy Károly ur Abrudbánya	12 »	8 kr.
Tiszt. Gál József ur, Recsenyéd	2 »	

Fogadják e nemeslelkű áldozatkészségükért legmelegebb köszönetünket.

S.-Szt-György, 1896. jun. 15. — Páll Sándor, egyh. gondnok.